

Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918. Prilog istraživanju odnosa Nezavisne Države Hrvatske prema Prvom svjetskom ratu*

U ovom članku autor je na primjeru djelovanja Društva odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918, vojno-veteranskog društva koje je djelovalo tijekom postojanja Nezavisne Države Hrvatske, pokušao odrediti odnos ove države prema Prvom svjetskom ratu. Kako bi utvrdio značaj ovog odnosa, autor je prethodno analizirao odnos hrvatskih nacionalističkih krugova, koji su stvorili NDH, prema Prvom svjetskom ratu u međuratnom razdoblju. Budući da navedeno Društvo nema svoju arhivsku ostavštinu, autor se u svom radu uz postojeću literaturu koristio onodobnim dnevnim i mjesečnim tiskom.

Ključne riječi: „frankovci“, austro-ugarski časnici, ustaše, NDH, *Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918*, Prvi svjetski rat

Uvod

Svrha ovoga rada jest istražiti odnos Nezavisne Države Hrvatske (NDH) prema Prvom svjetskom ratu posredstvom opisa djelovanja i određenja značaja *Društva odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918*, vojno-veteranskog društva koje je nastalo i djelovalo tijekom postojanja NDH. O odnosu NDH prema Prvom svjetskom ratu pisano je malo i usputno, dok je puno više pisano o takvom odnosu političkih struktura, koje su kasnije stvorile NDH, u međuratnom razdoblju. Najiscrpnije je o toj međuratnoj temi pisao John Paul Newman u knjizi *Jugoslavija u senci rata*,¹ u kojoj se dotakao i odnosa NDH prema Prvom svjetskom ratu.

* Ovaj rad je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom (IP-2019-04-5897), Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština.

1 Džon Pol Njumen, *Jugoslavija u senci rata. Ratni veterani i stvaranje nove države, 1903-1945*, Beograd, 2018. U ovoj knjizi autor, prema mom sudu, prenaglašava značaj Prvog svjetskog rata kako za europsku, tako i za jugoslavensku povijest. U njoj polazi od teze da se međuratna politička nestabilnost država srednje i (jugo)istočne Europe, pa tako i prve Jugoslavije, najvećim dijelom može pripisati

Pišući o ovom odnosu u međuratnom razdoblju, Newman je u svojoj knjizi političke strukture, koje su kasnije stvorile NDH, pokušao obučiti u odijelo skrojeno prema mjeri nacional-socijalističkog i fašističkog pokreta u Njemačkoj i Italiji i njihova odnosa prema Prvom svjetskom ratu.² Prema tom modelu, političke strukture iz kojih je iznikao budući ustaški pokret činili su „frankovci“ (nekadašnji pristaše Čiste stranke prava/Starčevićeve hrvatske stranke prava/Stranke prava, od 1919. Hrvatske stranke prava) te nekolicina s njima povezanih bivših austro-ugarskih časnika hrvatskog porijekla. Autor kao razloge njihova povezivanja i zajedničkog nezadovoljstva jugoslavenskom državom ne vidi u njihovoj želji za stvaranjem neovisne hrvatske države, nego težište stavlja na predratni frankovački, trijalistički program, prema kojem su frankovci tražili stvaranje „južnoslovenskog političkog entiteta, koji bi bio na istom nivou sa mađarskim i nemačkim“,³ a koji ih je čini se politički motivirao i u međuratnom razdoblju.

Tako autor frankovce i s njima povezane bivše austro-ugarske časnike u međuratnom razdoblju naziva „nezadovoljnim i u velikoj meri zaboravljenim (marginalnim, op. M. G) pristalicama Austrougarske“, te „malom grupacijom habsburških vojnih i političkih elita“, koji su i nakon sloma Monarhije „ponovo demonstrirali svoju lojalnost imperiji i pojavili se kao nepokolebljivi protivnici Jugoslaviji i posleratnog poretka u Evropi“. ⁴ U tu svrhu oni su tijekom 1920-ih nasuprot srpske „kulture pobjede“ u Prvom svjetskom ratu izgradili hrvatsku „kulturu poraza“, koja je „isticala moralnu superiornost sopstvene ratne žrtve“, kojom su Hrvati htjeli ostvariti svoje „istorijsko državno pravo“, ⁵ koja je predstavljala „nit kontinuiteta“ s prijeratnim razdobljem, ⁶ te koja je uklopljena u „ekstremno desni program koji je obećavao iskupljenje od poniženja

različitim ratnim iskustvima njezinih državljana, odnosno činjenici da su se nakon rata unutar tih država našli ljudi koji su se tijekom rata borili na protivničkim stranama. Međutim činjenica je da se, primjerice, poljska ili rumunjska država nisu raspale premda su se njihovi poslijeratni državljani tijekom rata borili na suprotnim stranama, dok se primjerice uoči Drugog svjetskog rata raspala Čehoslovačka premda su se njezini poslijeratni državljani tijekom rata uglavnom (s izuzetkom čehoslovačke legije) borili na istoj strani. Očito je političkoj nestabilnosti ovog dijela Europe u međuratnom razdoblju prvenstveno kumovalo neriješeno nacionalno pitanje, a tek usput i različito ratno iskustvo; potonje tek u slučaju ako je bilo povezano i s neriješenim nacionalnim pitanjem, kao što je bilo u prvoj Jugoslaviji.

2 Prema tom kalupu, poslijeratna je Njemačka „od početka trpela napade grupa desničarskih vojnika nezadovoljnih svojom posleratnom pozicijom. Ova bučna manjina formirala je nove falange iz kojih su Hitler i nacionalsocijalisti formirali politički pokret koji je obećavao obnovu dostojanstva nemačkog ratnog veterana i posebno osvetu zbog poniženja 1918.“ „Mit“, na temelju kojega je Hitler ostvario svoj politički uspjeh govorio je „o vojnicima koji su bili neporaženi na bojnopolju, ali koje su njihove civilne vođe izdale tokom rata.“ I u poslijeratnoj je Italiji fašistički pokret „osećanje ratne žrtve preobrazio u političku akciju“, „u kojoj su centralna mesta zauzimali rat i iskustvo italijanskog vojnika.“ Isto, 20-21.

3 Isto, 153.

4 Isto, 209-211.

5 Isto, 196.

6 Isto, 210.

1918. godine“⁷ i osvetu ratnog poraza.⁸ Uz ove političke razloge njihova povezivanja i nezadovoljstva jugoslavenskom državom, autor spominje i socijalne razloge, pa navodi da je „kraj Austrougarske značio i gubitak privilegija koje su frankovci uživali kao deo habsburške političke elite“, odnosno da je poraz Središnjih sila navedenim časnicima kao i frankovcima „doneo drastično srozavanje društvenog statusa“.⁹ Zaključujući svoju konstrukciju s razdobljem NDH, autor piše: „Ustaše su težile da vaskrsnu usnule vojne i političke tradicije ugašene tokom perioda Jugoslavije. Ponovo je služba pod habsburškim zastavama bila stvar nacionalnog ponosa.“¹⁰

Prema ovim tvrdnjama izgleda kao da su političke strukture, koje su kasnije stvorile NDH, odnosno frankovci i s njima povezani bivši časnici austro-ugarske vojske, u međuratnom razdoblju težili obnovi Habsburške Monarhije, unutar koje bi riješili hrvatsko pitanje, te da ih je osobito pekao poraz u Prvom svjetskom ratu, koji je onemogućio ostvarenje tog programa i srozao njihov društveni položaj. Međutim, već pišući o kvaliteti ove frankovačko-časničke „kulture poraza“, autor navodi njezine čimbenike, koji imaju malo ili nemaju ni malo veze niti s Habsburškom Monarhijom niti s Prvim svjetskim ratom, a neki su im i u jasnoj suprotnosti.

7 Isto, 159.

8 Isto, 274.

9 Isto, 154. Ova tvrdnja nije točna, jer frankovci nikad nisu bili dio habsburške društveno-političke elite. Što se tiče njihove društvene strukture, u dosadašnjoj je historiografiji utvrđeno da je Čista stranka prava (SHSP/SP) bila stranka malih obrtnika, vlasnika manjih dućana, rentijera, nižih službenika i maloposjednika, odnosno da je bila stranka sitnog gradskog i seoskog građanstva, čiju su elitu činili odvjetnici i niže, župno svećenstvo. Nasuprot frankovcima, stranke koje su od konca 1905. činile Hrvatsko-srpsku koaliciju okupljale su imućnije i obrazovanije, srednje građanstvo, te su uživale potporu katoličkog crkvenog vrha u banskoj Hrvatskoj. Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895-1903*, Zagreb, 2001, 84-90, 116-123, 189-202; Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973, 311-313. Mirjana Gross, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije*, Beograd, 1960, 23-43. Tek u pojedinim gradovima hrvatske provincije, gdje je uz frankovce pristajao dio bogatijeg židovskog građanstva, ova je društvena struktura frankovačke stranke bila nešto drugačija, no i tamo je jezgru te stranke činio malograđanski sloj. Mislav Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895-1914)*, Zagreb, 2020, 141-145, 194-196. Frankovci nikad nisu bili ni dio političke elite, jer se nikad nisu nalazili niti pri vlasti, u smislu da su kao saborska većina podupirali hrvatsku vladu, niti na vlasti, u smislu da su sudjelovali u njoj. Za razliku od njih Hrvatsko-srpska koalicija je u dva navrata bila pri vlasti (1910-1911. i 1913-1917), te dva puta na vlasti (1906-1907. i 1917-1918). Pritom valja napomenuti da je najjača hrvatska stranka Koalicije, Hrvatska stranka prava, nastala fuzijom dijela pravaša te disidenata Narodne stranke (Neodvisna narodna stranka). Članovi i pristaše Narodne stranke činili su pravu društveno-političku elitu u banskoj Hrvatskoj kroz razdoblje od druge polovice 19. stoljeća do raspada Austro-Ugarske Monarhije, okupljajući veleposjednike i najimućnije, krupno građanstvo te konstantno sudjelujući u vlasti banske Hrvatske. Branko Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883-1903*, Zagreb, 2018; Iskra Iveljić, *Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, Zagreb, 2007; Nives Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća: uspon i pad Srpskog kluba*, Zagreb, 2005; Vaso Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918*, Zagreb, 1958, 621-728. Dakle, frankovci su na društveno-političkoj ljestvici bili treći po redu, a iza njih su se nalazili članovi i pristaše Hrvatske pučke seljačke stranke i Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije.

10 Njumen, *Jugoslavija u senci rata*, 289.

Tako autor kao mitske datume ove „kulture poraza“ navodi 29. listopada, 1. prosinca, 5. prosinca¹¹ te 20. lipnja.¹² Prvi od ovih datuma odnosi se na 29. listopada 1918. godine, kada je hrvatski Sabor na svom posljednjem zasjedanju prije 1942. godine prekinuo sve državnopravne veze s Ugarskom i Austrijom te izrazio namjeru ulaska Hrvatske u jugoslavensku državnu zajednicu,¹³ pa bi Newmanova konstrukcija donekle imala smisla samo da su frankovci ovaj događaj držali negativnim. Međutim, za frankovce je ovo bio pozitivan događaj kojim je Hrvatska barem fiktivno stekla državnu neovisnost¹⁴ što je u izravnoj suprotnosti s Newmanovom tvrdnjom da su frankovci i s njima povezani bivši časnici bili nostalgični za Austro-Ugarskom. Drugi od ovih

11 Isto, 196.

12 Isto, 205.

13 Hrvatski sabor je 29. listopada 1918. donio zaključak da „kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija“ prekida sve državnopravne veze s Ugarskom i Austrijom, da se ona proglašava „posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji“, te je izrazio namjeru, da ona „na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi.“ Na istoj sjednici Sabor je donio i zaključak, kojim je priznao „Narodnom Vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast“ na području kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Najveći dio historiografije ove zaključke smatra temeljem osnutka Države Slovenaca, Hrvata i Srba, kratkotrajnog državnog provizorija, koji je okupljao južnoslavenske zemlje unutar Austro-Ugarske Monarhije koje su priznavale vrhovnu vlast NV SHS, stvorenog da bi se utopio u jugoslavenskoj državi. O tomu vidi: Ljubo Boban, „Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 24 (1992), br. 3, 45-60.

14 Frankovačka Stranka prava je 29. listopada u Saboru prihvatila prijedlog da se „sva državna vlast prenese na Narodno Vijeće“, najavljujući svoje raspuštanje budućim da je „program Stranke prava ispunjen u onim točkama u kojima zahtijeva obustavu nagodbe i prelom s Ugarskom te ujedinjenje svijtu hrvatskih zemalja u jednu samostalnu neovisnu državu.“ Zlatko Matijević, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. Osnutak, djelovanje i nestanak (1918./1919)“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, god. 14 (2008), br. 1, 52. Mjesec dana kasnije Stranka prava je zauzela stajalište da se ovim činom program Stranke prava „nije izpunio, nego se je prelomom s Austrijom i Ugarskom približio svojem cilju“ te je odlučila ostati na okupu, prerađujući svoj program na republikanskom načelu. Zlatko Matijević, „Stranka prava (frankovci) u doba vladavine Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (listopad-prosinac 1918)“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 40 (2008), br. 3, 1114-1116. Na vijeću Hrvatske stranke prava iz ožujka 1924. prihvaćena je rezolucija u kojoj se navodi: „Hrvatska Stranka Prava stoji na stanovištu, da je hrvatski narod zaključkom Hrvatskog Sabora od 29. listopada 1918. u smislu obćenito priznatih načela međunarodnoga prava došao u pravovaljani, zakoniti posjed podpune svoje narodne i državne samostalnosti, te da mu te samostalnosti nitko nije vlastan osporavati, to tim manje, što se ni on sam nikada iza onoga dana – po svojem jedinom legitimnom predstavniku, Hrvatskom Saboru, nije te samostalnosti odrekao ... Osjećajući svom snagom svoje narodne svijesti, da je po međunarodno-pravnom priznatom načelu o slobodnom samoodredjenju jedino on sam vlastan razpolagati sa svojom sudbinom, hrvatski narod, a s njim i Hrvatska Stranka Prava, stoje na stanovištu, da svi oni čini, što ih je iza dana 29. listopada 1918. poduzimalo i poduzelo bivše Narodno Vijeće u Zagrebu, a bez privole, dapače i bez znanja hrvatskoga naroda, nemaju za nj nikakove ni pravno, ni moralno obvezatne snage, pak da su stoga svi oni čini pravno ništetni, i da njima nipošto nije poništeno prirodno pravo hrvatskoga naroda, kakovo je bilo stvoreno zaključkom Hrvatskoga Sabora od 29. listopada 1918.“ Ante Pavelić, *Putem Hrvatskog Državnog Prava: članci, govori, izvave 1918-1929*, Buenos Aires; Madrid, 1977, 130-131.

datuma odnosi se na nadnevak osnutka jugoslavenske države, 1. prosinca 1918. godine, te se obilježavanje tog, za frankovce tragičnog događaja može jasno vezati samo uz njihovo protivljenje stvaranju (jedinственe) jugoslavenske države, a nikako *a priori* i s njihovom čežnjom za Habsburškom Monarhijom.¹⁵ Slično tomu je i s obilježavanjem 5. prosinca 1918, za frankovce slavnog događaja, kada su se nakon stvaranja jugoslavenske države ostaci bivših hrvatskih pukovnija domobranske i austro-ugarske vojske pobunili protiv stvaranja jedinственe jugoslavenske države, pri čemu su pobunjeni vojnici nastupali s republikanskim parolama.¹⁶ Na koncu, 20. lipnja 1928, datum atentata na hrvatske zastupnike u beogradskoj Skupštini, ne može se nikako dovesti u vezu s frankovačkim odnosom ni prema Habsburškoj Monarhiji ni prema Prvom svjetskom ratu, nego isključivo s njihovim odnosom prema jugoslavenskoj državi.

Osim samog karaktera navedenih datuma, protiv Newmanove konstrukcije govori i činjenica da navedeni datumi nisu bili svojina isključivo frankovaca i s njima povezanih časnika, nego velikog dijela hrvatskih oporbenih stranaka, osobito Hrvatske (republikanske) seljačke stranke (H/R/SS), za koju Newman navodi da je za razliku od frankovaca hrvatsku *kulturu poraza* u Prvom svjetskom ratu pretvorila „u pacifističku, antimilitarističku poruku“.¹⁷ Tako su Petoprosinačku pobunu hrvatskih vojnika tijekom 1920-ih godina komemorirali Hrvatska stranka prava (HSP), H/R/SS, te žensko dobrotvorno i kulturno društvo *Hrvatska žena*, koje je uz istaknute pravašice između ostaloga okupljalo i supruge istaknutih članova H/R/SS-a. Vrhunac u izgradnji kulta petoprosinačkih žrtava dogodio se nakon atentata na zastupnike HSS-a u beogradskoj Skupštini, kada je u listopadu 1928. godine zagrebačka organizacija HSS-a donijela odluku da će se brinuti za uređenje grobova petoprosinačkih žrtava, što je primijetio i beogradski tisak pišući, da se do tada o Petoprosinačkoj pobuni pisalo samo „kad su razni članovi Narodnog Veća diskutovali preko novina ko je zaslužan za ujedinjenje“. Iste godine obilježavanju petoprosinačkih žrtava samostalno su se priključili i hrvatski

15 U „ponešto uvijenoj“ reakciji na prvoprosinački akt frankovačka Stranka prava se nije usprotivila stvaranju jugoslavenske države, nego nametnutom stvaranju jedinственe jugoslavenske države pod vlašću dinastije Karadorđević, stvorenoj bez privole hrvatskoga Sabora. Pritom su se frankovci predstavili kao stranka, koja zastupa (kon)federalno uređenje Jugoslavije i republikanski oblik vladavine u Hrvatskoj. Bogdan Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989, 363. Na desetgodišnjicu prvoprosinačkog čina pravaški tisak je pisao: „U poviesti hrvatskog naroda zauzima taj datum mjesto među najcrnijim danima. Toga dana počinjen je veliki zločin na hrvatskom narodu. Ne može stoga ni jedan Hrvat osjećati na godišnjicu toga dana nikakva veselja niti ga može slaviti. Taj dan mora ostati usječen duboko u pameti svih hrvatskih pokoljenja, kao što upamtiše Grci dan, kada je Efialte u termopilskom klancu izdao Grčku. Kad Hrvatska bude slobodna, odredit će se i odgovarajući način, kako se na taj dan ima hrvatskoj djeci tumačiti tamne stranice hrvatske povijesti.“ Pavelić, *Putem Hrvatskog Državnog Prava*, 410.

16 O karakteru Petoprosinačke pobune hrvatskih vojnika, vidi: Mislav Gabelica, Stjepan Matković, *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918. Prva vojna akcija protiv jugoslavenske države*, Zagreb, 2018. Ni u jednom trenutku u frankovačkoj interpretaciji ove pobune nije navedeno da je ona izbila kako bi se restaurirala Monarhija ili kako bi se osvetio vojni poraz. Pobuna se interpretirala kao izraz nezadovoljstva hrvatskih vojnika ili načinom stvaranja Jugoslavije ili samim stvaranjem Jugoslavije.

17 Njumen, *Jugoslavija u senci rata*, 164.

komunisti,¹⁸ za koje Newman navodi da nisu njegovali ni *kulturu pobjede* ni *kulturu poraza* u Prvom svjetskom ratu¹⁹ te da komunistički pokret za razliku od frankovaca nije bio „opterećen nasleđem Prvog svetskog rata“, odnosno da „u razdoblju 1914-1918. nije tražio svoj legitimitet“.²⁰

Slično je bilo i s obilježavanjem većine ostalih ovdje navedenih datuma. Tako Mario Jareb navodi da je u drugoj polovici 1920-ih pravaška mladež sudjelovala u mnogim demonstracijama i sukobima s predstavnicima vlasti, pri čemu se to uglavnom događalo u suradnji s drugim predstavnicima hrvatske mladeži, a prvenstveno s predstavnicima HSS-a. Pritom ističe da je „najznačajniju akciju mladeži u tom razdoblju organizirao pripadnik mladeži HSS-a Ivan Bernardić“, koji je sa suradnicima na desetu godišnjicu prvoprosinačkog čina na zagrebačkoj katedrali izvjesio tri velike crne zastave. Na prvoj je zastavi bio istaknut nadnevak „I. XII. 1918.“, na trećoj „20. VI. 1928.“, a na srednjoj hrvatski grb i nadnevak 5. prosinca 1918.²¹

Dakle, na temelju obilježavanja navedenih datuma ne može se potvrditi Newmanova teza da je frankovačko-časnička *kultura poraza* bila austronostalgčna i da je težila osveti za poraz u Prvom svjetskom ratu, nego bi se prije moglo zaključiti da su obilježavanjem tih datuma frankovci zajedno s drugim hrvatskim političkim skupinama sudjelovali u njegovanju političkog programa, koji se kretao u rasponu od zahtjeva za hrvatskom državnom neovisnosti do boljeg položaja Hrvatske u jugoslavenskom okviru. Tomu u prilog govori i kult osoba, koji su frankovci u ovom razdoblju njegovali i čije su grobove posjećivali, navodno kao dio svoje *kulture poraza*. Ovdje Newman navodi kult dvojice utemeljitelja Čiste stranke prava, Ante Starčevića i Josipa Franka,²² te kult navedenih petoprosinačkih žrtava, koji su frankovci navodno suprotstavili poginulima na Ceru i Kajmakčalanu, mitskim mjestima srpske *kulture pobjede* u Prvom svjetskom ratu.²³

Za prvog od navedenih frankovačkih „praotaca“, Antu Starčevića, sve bi se moglo reći prije nego da je bio austrofil, pa se čak u široko prihvaćenoj definiciji pravaške ideologije smatra da se srž pravaške ideologije nalazi u Starčevićевой mržnji prema Austriji i „vjerolomnom“ vladaru iz dinastije Habsburg. Prema historiografiji utemeljenoj na toj definiciji pravaštva, drugi od ovih frankovačkih „praotaca“, Josip Frank, zbog svoje

18 Gabelica, Matković, *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918*, 48-60.

19 Njumen, *Jugoslavija u senci rata*, 199.

20 Isto, 292.

21 Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941*, Zagreb, 2006, 58-60.

22 Matković, Čista stranka prava, 11-69. Prema jednom od njih, Josipu Franku pristaše ove stranke i svih njezinih nasljednica nazivani su frankovcima, no u početku su same pristaše više voljele da ih se naziva po drugom od njih, starčevićancima.

23 Njumen, *Jugoslavija u senci rata*, 198. Tomu bi valjalo pridodati plejadu Hrvata, poginulih nakon 1918. godine u otporu prema jugoslavenskoj državi, a kojih se tijekom NDH sjećalo na *Dan hrvatskih mučenika*, državnog blagdana obilježavanog 20. lipnja. To su primjerice: Stjepan Radić, Milan Šufflay, Marko Hranilović, Matija Soldin, Petar Oreb, Stipe Javor, Josip Begović, „Senjske žrtve“, itd. „Iz grobnih humaka naših mrtvih mučenika struji izvor novih snaga“, *Nova Hrvatska* (Zagreb), 20. 6. 1943, 3; „Na grobovima mučenika crpimo nove snage za borbu“, *Nova Hrvatska*, 20. 6. 1944, 3.

nesumnjive lojalnosti Monarhiji i vladaru iz kuće Habsburg ne bi bio pravi (izvorni) pravaš, nego promicatelj prvenstveno austro-ugarske politike,²⁴ pa bi se njegovanje isključivo Frankovog kulta moglo uklopiti u Newmanovu tezu o austrofilstvu međuratne frankovačko-časničke *kulture poraza*. Međutim, ova definicija pravaštva ispušta iz vida drugi, protujugoslavenski aspekt Starčevićeva nauka,²⁵ koji je Josip Frank njegovao, pa bi uz činjenicu da su Starčević i Frank bili utemeljitelji frankovačke stranke, ovaj protujugoslavenski aspekt djelovanja obojice frankovačkih utemeljitelja bio glavni razlog njegovanju njihova kulta u međuratnom razdoblju.

O protujugoslavenskom a ne i o austrofilskom značenju kulta petoprosinačkih žrtava već je govoreno, no ono što je u ovoj Newmanovoj konstrukciji značajnije, ono je čega nema. U njegovom nabranju osoba, čiji su kult u međuratnom razdoblju njegovali frankovci i s njima povezani časnici kao dio svoje *kulture poraza*, ne samo da nema, primjerice, Franje Josipa I. ili nadvojvode Franje Ferdinanda, nego nema ni hrvatskih vojnika poginulih u Prvom svjetskom ratu. Dapače, prema Newmanu, u međuratnom razdoblju grobovi poginulih hrvatskih vojnika na zagrebačkom Mirogoju su „privlačili malo pažnje“, bili su zapušteni, te ih je „retko ko obilazio.“²⁶ Da su frankovci i s njima povezani časnici svoju *kulturu poraza* gradili na osveti za ratni poraz ili nostalgiji za Austro-Ugarskom Monarhijom, brinuli bi se o ovim grobovima.

Odnos hrvatskih nacionalista prema Habsburškoj monarhiji i Prvom svjetskom ratu u međuratnom razdoblju

Newmanova konstrukcija počiva na činjenici da su frankovci u međuratnom razdoblju bili povezani s dijelom bivših austro-ugarskih časnika hrvatskog porijekla. Još u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije grupa austro-ugarskih časnika hrvatskog porijekla, lojalna vladaru, podupirala je frankovački trijalistički program, formalno ne pripadajući frankovačkoj Stranci prava.²⁷ Nakon sloma Austro-Ugarske dio tih časnika našao se u emigraciji gdje su, prema novijim istraživanjima, sudjelovali u osnivanju dviju hrvatskih protujugoslavenskih revolucionarnih organizacija povezanih s Hrvatskom strankom prava (frankovcima) u domovini.²⁸ Prva od njih bila je *Hrvatski komitet*, formalno osnovan u svibnju 1919. u Grazu, koji se unatoč tomu što je u njemu prevladavao časnički kadar,²⁹ nalazio pod vodstvom civila, većim dijelom predratnih članova frankovačke

24 Vidi: Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973.

25 Tako Vasilije Krestić kao bit Starčevićevog političkog djelovanja koncizno ističe da je Starčević bio „protivnik jugoslovenstva“ te Beča i Pešte. „Kroz tu negaciju on je postao tvorac modernog hrvatskog nacionalizma, jer njegov cilj je da se izgradi jaka, velika i nezavisna hrvatska država.“ Vasilije Krestić, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Beograd, 1969, 168.

26 Njumen, *Jugoslavija u senci rata*, 199, 201.

27 Ante Pavelić, *Doživljaji II*, Zagreb, 1998, 33-34.

28 Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 41-46.

29 Josip Horvat, *Hrvatski panoptikum*, 2. izdanje, Zagreb, 1982, 217.

Stranke prava.³⁰ Mada je *Komitet* održavao veze i u svom cilju za uspostavom neovisne hrvatske države bio potpomagan između ostaloga i od međunarodnih čimbenika, koji su težili obnovi Habsburške Monarhije,³¹ prema tvrdnji jednog od njegovih osnivača, Manka (Emanuela) Gagliardija, u njemu nije bilo „karlističke propagande“, odnosno *Komitet* službeno nije težio obnovi Monarhije.³² Ipak, pojedinci unutar *Komiteta* primicali su i „karlističku propagandu“, zbog čega je između ostaloga dolazilo i do sukoba unutar *Komiteta*, pri čemu Gagliardi kao „karlista“ izdvaja dopukovnika Stjepana Duića.³³ *Komitet* je zbog loše organizacije i unutrašnjih sukoba prestao postojati vjerojatno 1921. godine, nakon čega su neki njegovi članovi nastavili održavati veze s pravašima u domovini,³⁴ a neki su nastavili djelovati u drugoj hrvatskoj emigrantskoj organizaciji te su kasnije su pristupili i ustaškoj organizaciji.³⁵

U kontekstu kasnijeg političkog djelovanja nekadašnjeg čelnika *Hrvatskog komiteta*, Ive Franka, vrijedi zapaziti da je Ivo Frank, koji je od 1920. godine živio u Budimpešti, 1930-ih u Mađarskoj surađivao s *Mađarskom revizionističkom ligom* i njoj srodnom *Udrugom erdeljskih muževa*, koje su zagovarale reviziju Trianonskog ugovora, te da je 1933. godine izdao brošuru, u kojoj se zalagao za stvaranje neovisne hrvatske države u savezu „podunavskih zemalja oko krune sv. Stjepana“.³⁶ Ovo samo po sebi još ne znači

30 Manko Gagliardi, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919-1921. Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, (?), 1922, 12. U svibnju 1919. za predsjednika upravnog odbora *Komiteta* izabran je Ivo Frank, za tajnika (?) Slavik, za blagajnika Beno Klojučarić, a za članove odbora Manko Gagliardi, major Vilim Stipetić, te dopukovnik Stjepan Duić. O većini njih, no ne i za Slavika, u čijem se stanu u Grazu navodno održao konstituirajući sastanak *Komiteta*, vidi: Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918-1935*, Zagreb, 2002, 193-194. O okolnostima odlaska Josipovog sina, Ive Franka u emigraciju, vidi: Stjepan Matković, „Prilozi za politički životopis Ive Franka i evoluciju pravaštva“, *Časopis za suvremenu povijest*, god 40 (2008), br. 3, 1074-1075.

31 Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj*, 193.

32 Matković, „Prilozi za politički životopis Ive Franka“, 1075.

33 Gagliardi, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 21-22. Gagliardi kao „karlista“ u emigraciji spominje i slovenskog političara Ivana Šusteršiča, za kojeg slovenski povjesničari pišu da se u emigraciji (ali u doticaju s protuhabsburškim Talijanima) zalagao za stvaranje neovisne hrvatsko-slovenske države „republikanskog uređenja“. Matković, „Prilozi za politički životopis Ive Franka“, 1076. O tadašnjim protuhabsburškim stajalištima Talijana vrijedi istaknuti činjenicu, da su vlade Kraljevine SHS i kraljevine Italije u studenom 1920. u Rapallu, uz tzv. Rapallski ugovor potpisale i tzv. Antihabsburšku konvenciju, u kojoj se obvezuju da će bdjeti nad točnim izvršavanjem mirovnih ugovora u Saint-Germainu i Trianonu te da će „sporazumno poduzimati sve političke mjere shodne da spriječe povratak Habsburške porodice na prijesto Austrije i Mađarske“. Vojislav M. Jovanović (ur.), *Rapallski ugovor: 12. novembra 1920: zbirka dokumenata*, Zagreb, 1950, 45-47.

34 O kasnijim povremenim kontaktima Ive Franka s pravašima u domovini i njegovom tadašnjem političkom djelovanju, vidi: Matković, „Prilozi za politički životopis Ive Franka“, 1081-1084.

35 Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 44-46. Kao jedan od razloga gašenja *Komiteta*, čiji je prvak Ivo Frank od 1920. živio u Budimpešti, ovdje se spominje slom pokušaja vraćanja Karla IV. na mađarsko (ugarsko) prijestolje, 1921. Ukoliko je *Komitet* ugašen zbog poraza mađarskih „legitimista“, to bi značilo da je on ključnu političku potporu dobivao od tih političkih čimbenika, koji su težili obnovi Habsburške Monarhije, što dovodi u pitanje Gagliardijevu tvrdnju da u *Hrvatskom komitetu* (uglavnom) nije bilo „karlističke propagande“.

36 Matković, „Prilozi za politički životopis Ive Franka“, 1084.

da je Frank u to vrijeme računao i s mogućnošću restauracije Habsburgovaca, jer je u Mađarskoj 1920. obnovljena monarhija, a time i ideologija krune sv. Stjepana, kojom su opravdavani mađarski zahtjevi za povratkom posjeda ove krune, no zbog protivljenja saveznika i mađarskih susjeda te njihove bojazni da bi se mogla obnoviti i Habsburška Monarhija, na prijestolje nije vraćen Karlo IV. Habsburg niti je Mađarima dopušteno izabrati kralja, nego je admiral Miklós Horthy izabran za namjesnika. Mađarski „legitimisti“ su u dva navrata, u ožujku i listopadu 1921. bezuspješno pokušali vratiti Karla IV. Habsburškog na mađarsko prijestolje, nakon čega je Horthyjeva vlada donijela zakon kojim se kući Habsburg oduzima prijestolje, što je bila „odlučujuća pobjeda nad legitimizmom“ u Mađarskoj.³⁷

Ova Frankova brošura pojavila se u vrijeme kada je pitanje restauracije Habsburgovaca u Austriji, a time i pitanje obnove Habsburške Monarhije, ponovo postalo vrlo aktualno, o čemu će kasnije biti više riječi, pa je moguće da je Frank u to vrijeme zaplovio i na tom valu. Međutim, na čelu *Mađarske revizionističke lige* nalazio se mađarski političar Tibor Eckhardt, koji je podupirao Horthyjev režim sve do 1935. godine, kada je počeo podupirati restauraciju Habsburgovaca u Mađarskoj.³⁸ U isto vrijeme kada je Frank objavio svoju brošuru, u srpnju 1933. godine ustaška organizacija je sklopila tajni ugovor s *Mađarskom revizionističkom ligom*, u kojem se ne spominje mogućnost obnove Habsburške Monarhije, nego se uz međusobno razgraničenje buduće hrvatske države i Mađarske (kojim je Međimurje načelno priznato kao hrvatski posjed) predviđalo, da će dvije države stajati „u najprijateljskijim susjedskim odnosima“ te da će „uz uzajamno poštivanje potpunoga državnog suvereniteta“ dvije države svoje privredne i trgovinske odnose urediti „dvostranim ugovorima međunarodnopravnog svojstva“.³⁹

Druga od hrvatskih emigrantskih organizacija naziva se „grupom Sarkotić“, bila je neformalnog karaktera, a njezino vodstvo činili su general Stjepan Sarkotić, dopukovnik Ivan Perčević te dopukovnik Stjepan Duić, koji je prema tomu sudjelovao u radu obje organizacije. Ova je neformalna organizacija počela s djelovanjem otprilike u isto vrijeme kada i *Hrvatski komitet*, s čijim se prvakom, Ivom Frankom, Sarkotić i Duić nisu slagali.⁴⁰ Ova je grupa nastavila djelovati na uspostavi hrvatske državne neovisnosti tijekom čitavih 1920-ih, u kojem su razdoblju održavali veze s prvakom HSP-a, budućim poglavnikom NDH Antom Pavelićem,⁴¹ ali i sa Stjepanom Radićem.

37 Péter Hanak (ur.), *Povijest Mađarske*, Zagreb, 1995, 122-124.

38 Stephan Baier, Eva Demmerle, *Otto von Habsburg. Životopis*, Zagreb, 2005, 66, 92.

39 Bogdan Krizman, *Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1978, 116-117.

40 O neslaganju Duića i Franka pisao je i M. Gagliardi, koji navodi da je 1920, nakon propalih dogovora s Talijanima, došlo do svađe između Duića i Franka, koji je rezultirao njihovim dvobojem u Budimpešti. Gagliardi, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu*, 30-31. Stjepan Matković, koji smatra da je *Hrvatski komitet* do tada bio jedinstvena organizacija, u kojoj je djelovala i Sarkotićeva grupa kao njezina bečka sekcija, navodi da je taj sukob između Duića i Franka doveo „do raskida između austrijskog i mađarskog dijela Komiteta“, odnosno do osamostaljenja Sarkotićeve grupe. Matković, „Prilozi za politički životopis Ive Franka“, 1076, 1079.

41 O vezama ove grupe s Antom Pavelićem do 1929. vidi: Pavelić, *Doživljaji II*, 37-38, 140-143; Krizman, *Pavelić i ustaše*, 9-10.

Blisku suradnju s Pavelićem ova je grupa ostvarila početkom 1929. godine, nakon njegova odlaska iz Hrvatske, a tijekom prve polovice 1930-ih Perčević i Duić bili su visoki dužnosnici ustaške organizacije.⁴² Pišući o političkim stajalištima, koje je ova grupa zauzimala tijekom 1920-ih, jedan od ustaških prvoboraca, Branimir Jelić 1960. godine je zapisao da je ova skupina hrvatskih časnika „iz lojalnosti ostala vjerna Habsburgovcima, iako su neki od njih kao na pr. Duić bili uvjereni, da je svaka restauracija, utopija. Hrvatska Stranka Prava, kao takova nije imala s time nikakove veze, jer se ona proglašenjem hrvatske državne samostalnosti i raskida odnosa s Austro-Ugarskom dana 29. listopada 1918, stavila na republikansko stanovište i nije među vodećim pravašima, bilo niti jednoga koji bi zastupao monarhističku ideju.“⁴³

Prema programu iz ožujka 1919. godine, HSP se odredila kao republikanska i demokratska stranka, „jer hoće da hrvatski narod sam bude gospodar u svojoj hrvatskoj slobodnoj državi.“ Ona je tražila „reprezentativno demokratsko pučko-republikansko uređenje“ za hrvatsku državu, kojoj bi na čelu stajao „predsjednik republike, koji nosi historički naslov ban“, a koji bi se birao „kao predsjednik republike na određeni broj godina“. Prema programu, nositelj vrhovne vlasti u toj državi bio bi hrvatski narod, koji bi tu vlast vršio posredstvom svojih zastupnika u hrvatskom Saboru.⁴⁴ Svoje izričito mišljenje o mogućnosti restauracije Habsburgovaca u Hrvatskoj HSP je istaknula u članku „Habsburgi i Hrvatska Stranka Prava“, u nastavcima objavljenom koncem travnja i početkom svibnja 1922. godine. Članak je nastao u kontekstu navedenog propalog pokušaja restauracije Habsburgovaca u Mađarskoj, koncem 1921. godine, te je bio odgovor na tvrdnje protivničke strane da je „za Habsburge (i) Hrvatska Stranka Prava – ti omraženi frankovci.“ Prema ovom članku, u kojem su svoje političko djelovanje prije i tijekom rata opravdavali borbom za hrvatske nacionalne interese a ne brigom „da spavaju Habsburge“, zaključeno je da „u Hrvatskoj nema nikoga, tko s tom dinastijom danas još računa i tko ju natrag želi“, a posebno HSP „ne želi u obće, a pogotovo ne u Hrvatskoj Državi (...) da joj Habsburgi budu vladari“.⁴⁵

Svoje mišljenje o mogućnosti restauracije Habsburgovaca u Hrvatskoj dala je i 1929. godine stvorena ustaška organizacija. Naime, početkom 1930-ih godina u Austriji se razmahala „prava ofenziva za restauraciju Habsburgovaca“,⁴⁶ koja je u prvoj fazi potrajala do pripojenja Austrije Njemačkoj, 1938. godine, da bi se s manjim intenzitetom nastavila do konca Drugog svjetskog rata.⁴⁷ Restauracija Habsburgovaca u Austriji

42 Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 41-46.

43 Jere Jareb, *Političke uspomene i rad Dra Branimira Jelića*, Cleveland, 1982, 29. O „legitimizmu“ Duića, ali i Sarkotića vidi: Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1984, 251. O Sarkotićevu „legitimizmu“ vidi i: James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927-1937*, Zagreb, 2010, 141.

44 Pavelić, *Putem Hrvatskog Državnog Prava*, 70-76.

45 Isto, 46-54.

46 „Sumrak dinastije Habsburg“, *Hrvatsko jedinstvo* (Varaždin), 16. 9. 1939, 3.

47 Neven Budak, Mario Strecha, Željko Krušelj, *Habsburzi i Hrvati*, Zagreb, 2003, 188-194; Baier, Demmerle, *Otto von Habsburg*, 74-176.

potaknuta je kao otpor sve snažnijim diplomatskim naporima Njemačke za revizijom Versajskog ugovora i pripojenjem Austrije te se tijekom 1930-ih ovo pitanje, kao i s tim povezano pitanje moguće obnove nekog novog saveza podunavskih zemalja, u europskom okruženju nametnulo kao alternativa njemačkim planovima za pripojenjem Austrije. Zbog toga je velik dio europskih država u skladu sa svojim bilo trenutnim bilo strateškim interesom zauzimao stajalište o većoj prihvatljivosti bilo jednog bilo drugog od ovih programa.⁴⁸ Za Jugoslaviju je protiviljenje restauraciji Habsburgovaca u Austriji bio strateški interes, zbog kojeg je 1930-ih zauzimala pozitivno stajalište o mogućnosti pripojenja Austrije Njemačkoj.⁴⁹ U borbi protiv habsburške aveti jugoslavenski čimbenici su ponovo, kao i 1920-ih tvrdili da su frankovci, odnosno ustaše, simpatizeri restauracije, pišući da frankovci, „ti bastardi pravaštva“, falsificiraju pravaški nauk i izvornu Starčevićevu mržnju prema Habsburgovcima pretvaraju u njezinu suprotnost.⁵⁰

U lipnju 1933. godine ustaše su donijeli *Načela*, svoj „najznačajniji i sadržajno najpotpuniji programski dokument“,⁵¹ u kojima se najmanje jedna od 15 točaka odnosi i na pitanje restauracije Habsburgovaca u Hrvatskoj. Riječ je o točki 9 u kojoj se navodi da hrvatski narod svoju sreću i blagostanje može ostvariti „jedino u posve samostalnoj

48 Tako Milan Marjanović 1935. piše da Italija podupire moguću restauraciju Habsburgovaca jer je to prema njezinu sudu jedini dugoročno učinkovit način da se spriječi pripajanje Austrije Njemačkoj. U tomu da joj sekundira Vatikan, koji teži restauraciji Habsburgovaca u katoličkoj Austriji kao jezgri okupljanja katoličkih naroda Srednje Europe pod ključnim utjecajem (civilnog i crkvenog) Rima. S druge strane, da se države Male Antante: Jugoslavija, Rumunjska i Čehoslovačka izričito protive restauraciji, strahujući od obnove Monarhije i razbijanja njihovih država. Milan Marjanović, *Habsburgovci i njihova senka. Restauracija i šta ona znači*, Beograd, 1935, 32-44. U analizi hrvatskog tiska iz 1939, nastaloj nakon talijanskog distanciranja od Austrije i približavanja Njemačkoj (1936) i nakon Anschlusa (1938) navodi se, da se Italija 1937. „nije zagrijavala za restauraciju“, kao ni Vatikan; da se Čehoslovačka između 1935. i 1937. „kolebala između restauracije i Anšlusa“, Rumunjska da je 1935. bila protiv restauracije, a Jugoslavija da je „stalno bila protiv restauracije.“ Mađarska da je nekad bila protiv restauracije a nekad za nju, kao što su za nju primjerice bili Tibor Eckhardt, ali i mađarski socijalisti, a službena Austrija da je bila „stalno za restauraciju.“ Francuska da je bila protiv restauracije, a Britanija da se nije izjavila „ni pro ni contra“ restauracije. „Sumrak dinastije Habsburg“, *Hrvatsko jedinstvo*, 16. 9. 1939, 3. Početkom Drugog svjetskog rata mogućnost stvaranje srednjoeuropskog saveza na čelu s Habsburgovcima prihatile su i Francuska i Velika Britanija. Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918-1941*, Knjiga druga (1929-1941), Zagreb, 1993, 315. Pritom barem Velika Britanija nije odustala od podrške cjelovitosti jugoslavenske države. Tomislav Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939-1942*, Zagreb, 2000, 346.

49 Arnold Suppan, „Jugoslavija i Austrija od 1919. do 1938. Susjedstvo između kooperacije i konfrontacije“, Časopis za suvremenu povijest, god. 20 (1988), br. 3, 7-9; Marjanović, *Habsburgovci i njihova senka*, 35-37; Branko Petranović, Momčilo Zečević (ur.), *Jugoslavija 1918-1984. Zbirka dokumenata*, Beograd, 1985, 307-309. Nakon propalog nacional-socijalističkog puča u Austriji i atentata na austrijskog premijera Dollfussa, 1934, dio pučističkih postrojbi se sklonio u Jugoslaviji. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927-1937*, 353-354.; Ante Pavelić, *Doživljaji III*, Split, 2008, 104-105.

50 Marjanović, *Habsburgovci i njihova senka*, 16-21. S druge strane hrvatski komunisti nisu tvrdili da su ustaše simpatizeri Habsburgovaca, ali su smatrali da bi njihova borba na vlast u Hrvatskoj između ostaloga mogla dovesti i Otta Habsburškog. Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, 2. izdanje, Zagreb, 1978, 42.

51 Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 121.

i nezavisnoj hrvatskoj državi, koja ne smije i ne može biti sastavnim dijelom u nijednoj formi nijedne druge države ili bilo kakove ine državne tvorevine“.⁵² U obrazloženju ovih *Načela*, nastalom 1935. godine, tumači se da se ova točka prvenstveno „odnosi na Srbiju, odnosno na t. zv. Jugoslaviju“, ali isto tako „i na svaku drugu državu,“ odnosno da hrvatski narod nikada neće pristati ni na to „da se povrate ranije tuđjinske vlasti u Hrvatskoj“. Jer, naglašava se, ustaška borba „ne vodi se samo protiv (?) odcjepljenja od Srbije, nego ona ide za uspostavom potpuno slobodne i nezavisne države Hrvatske, pa u koliko smo protivni bilo kakovoj zajednici sa Srbijom, u toliko smo isto protivni svakoj drugoj tuđjinskoj vlasti u našim zemljama, pod čim se razumjeva i onoj, koja je stoljećima u Hrvatskoj gospodarila“.⁵³

Osim u službenim istupima, u kojima su govorili isključivo o uspostavi neovisne hrvatske države, hrvatski nacionalisti u međuratnom razdoblju ni intimno nisu gajili osobito pozitivno mišljenje o Austro-Ugarskoj Monarhiji, niti ih je osobito pekao vojni poraz u Prvom svjetskom ratu. Iscrpno analizirajući autobiografsku literaturu o Prvom svjetskom ratu, nastalu u ratnom i međuratnom razdoblju, Filip Hameršak je primijetio razliku u tekstovima pripadnika onih naroda koji su imali i koji su se borili za vlastitu nacionalnu državu, gdje se kao osnovni motiv borbe javlja odanost domovini (patriotizam), od tekstova hrvatskih autora, u kojima je osnovni motiv borbe osobna čast, pri čemu hrvatski autobiografi ovaj rat uglavnom „i ne prikazuju kao svoj“.⁵⁴ Među tim hrvatskim tekstovima autor prepoznaje i „prohabsburške autobiografije“, na čiji „desni ili tvrdi kraj spektra“⁵⁵ smješta roman *Ratno roblje* frankovca i kasnijeg ustaškog dužnosnika Mile Budaka. Prema Hameršakovoj analizi, u ovom romanu, vjerojatno dovršenom još 1917. a konačno uobličenom 1939. godine, nedostaje ono što bi čitatelj na temelju Newmanove konstrukcije očekivao: uska povezanost hrvatskog (frankovačkog) nacionalizma s bezuvjetnom odanošću Monarhiji i protusrpskim osjećajem. Upravo suprotno, u romanu se progovara o mačehinskom odnosu Monarhije prema Hrvatima, za što se doduše glavna krivnja svaljuje na mađarsko-židovske krugove a ne

52 Ante Valenta, *Tumač načela Hrvatskog Domobrana. Kako je nastala t. zv. „Jugoslavija“ ili Pravi uzroci pogibije Aleksandra u Marseille*, Buenos Aires, 1935, 33.

53 Hrvatima je, tumači se, „sve jedno, kako se tuđjinac zvao. On nam je neprijatelj, ako se želi mješati u naš narodni i državni život i protiv svakog ovakovog neprijatelja Hrvatima ne pripada samo pravo nego i dužnost, da se opru i oružanom silom.“ Valenta, *Tumač načela Hrvatskog Domobrana*, 33-34. Osim ove točke u vezu s Habsburgovcima bi se mogla dovesti i 11. točka *Načela*, gdje se kaže da u hrvatskoj državi „ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda“, mada se iz obrazloženja ove točke to ne može iščitati. Tamo se navodi, da se ta točka odnosi na Srbe, zatim na tek pridošle strance, koji se još nisu stigli ni krvno ni duhovno asimilirali s Hrvatima, te na strance, koji se već generacijama nalaze u Hrvatskoj, ali se izjašnjavaju pripadnicima „t. zv. narodnih manjina“ a ne Hrvatima. Isto, 36-39. Ovu svoju pretpostavku temeljim na široko prihvaćenoj sintagmi „vladari narodne krvi“, koja se u hrvatskoj historiografiji i književnosti upotrebljavala i upotrebljava za oznaku hrvatskih kraljeva hrvatskog porijekla. Prema tomu, Habsburgovci ne bi mogli vladati u Hrvatskoj, jer nisu hrvatske „krvi“ i „koljena“, odnosno niti su hrvatskog porijekla niti su se asimilirali s Hrvatima.

54 Filip Hameršak, *Tamna strana Marsa. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, Zagreb, 2013, 428-432.

55 Isto, 345.

na dinastiju, te se uz kritiku velikosrpske politike s razumijevanjem i simpatijama piše o srpskim vojnicima.⁵⁶

Još jasniji protuaustrijski diskurs nalazimo u sjećanjima iz Prvog svjetskog rata samog Ante Pavelića, pisanima 1947. godine. U ovom je ratu Pavelić sudjelovao kratkotrajno, od kolovoza 1914. do otprilike svibnja 1915. godine, kada je proglašen nesposoban za vojnu službu i vratio se u Zagreb. Svoju ratnu godinu Pavelić je služio u mornarici u Puli i Šibeniku te nije sudjelovao u borbama. Opisujući službu u Šibeniku, Pavelić navodi da je ovaj grad u to vrijeme bio „još raspoložen pro-austrijski“ te da je u njemu postojao određen broj takozvanih „austro-patriota“, koji su predstavljali opasnost, jer su u svom austrijskom zanosu mogli osobu koja se s njima ne slaže otjerati pred vojni sud. S takvim pojedincima sukobio se i Pavelić, koji je jednom prilikom na provokativno pitanje jednoga od njih, da nije valjda da je ravnodušan prema austrijskoj „domovini“, odgovorio: „Moja je domovina Hrvatska i samo me ona zanima, a sve mi je drugo ravnodušno“, opravdavajući ovaj odgovor svojim starčevićanskim, odnosno frankovačkim svjetonazorom.⁵⁷

U historiografiji je već zapažen nerazmjer između ovog Pavelićevog neiskustva Prvog svjetskog rata i njegovog kasnijeg izrazito „ratničkog držanja i retorike“, pri čemu ga se stavlja u odnos prema prvaku HSS-a, Vladku Mačeku, koji je gotovo sve ratne godine proveo na bojištu, da bi kasnije manifestirao određenu pasivnost i „sudbinski fatalizam“.⁵⁸ U istom kontekstu je zapaženo da su nakon Radićeve smrti uz Mačeka i drugi prvaci HSS-a (A. Košutić, I. Šubašić) bili ratni veterani, dok su ljudi iz najužeg kruga Pavelićevih suradnika, a vjerojatno i članova ustaškog pokreta, bili „pretežno ljudi premladi da bi sudjelovali u I. svjetskom ratu“.⁵⁹ Zaista, ustaški pokret iznikao je iz djelovanja pravaške studentske, srednjoškolske i radničke omladine (*Savez hrvatske republikanske (!) pravaške omladine*), dakle iz redova onih koji nisu mogli sudjelovati u Prvom svjetskom ratu. Tijekom 1930-ih hrvatske nacionalističke krugove u domovini, bliske ustaškom pokretu, činili su intelektualci bilo izvorno nacionalističke bilo katoličke orijentacije, te nova generacija frankovačke omladine. U emigraciji se većina članstva ustaškog pokreta regrutirala iz redova hrvatske ekonomske emigracije.⁶⁰ Od popisanih 509 ustaša, koji su se od 1934. godine nalazili u internaciji u Italiji, njih 403, odnosno gotovo 80%, bili su rođeni nakon siječnja 1900. te nisu mogli sudjelovati u Prvom svjetskom ratu, a pogotovo ne u borbama sa Srbijom.⁶¹

Ova zapažanja sugeriraju zaključak da u Hrvatskoj iskustvo Prvog svjetskog rata pa i iskustvo borbi sa Srbijom nisu rezultirale željom za osvetom, nego da su protusrpski i

56 Isto, 297-306.

57 Ante Pavelić, *Doživljaji I*, Madrid, 1968, 427-456.

58 Filip Hameršak, „Prvi svjetski rat i hrvatska autobiografska književnost. (Stanje, naznake i mogućnosti istraživanja)“, u: *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, ur. Zlatko Matijević, Zagreb, 2010, 295-296.

59 Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 457.

60 Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 47-67, 344-414, 470-568.

61 Krizman, *Pavelić i ustaše*, 564-574.

protujugoslavenski osjećaji hrvatskih nacionalističkih krugova u međuratnom razdoblju ipak izvirali iz drugog vrela, iz hrvatske nacionalne ideologije, koju su polovicom 19. stoljeća formulirali pravaški ideolozi, Ante Starčević i Eugen Kvaternik.⁶²

Dakle, kako se čini, tijekom 1920-ih u labavo povezanoj prvoj hrvatskoj protujugoslavenskoj emigraciji bilo je čimbenika, osobito među bivšim austro-ugarskim časnicima, koji su se zanosili i obnovom Habsburške Monarhije, no među pristašama HSP-a u domovini takvog zanosa nije bilo. Isto tako, gorčinu zbog poraza u Prvom svjetskom ratu i želju za osvetom mogli su osjećati bivši austro-ugarski časnici, no među frankovcima, ukoliko su i sudjelovali u tom ratu, takvog osjećaja nije bilo, jer poraženu Austro-Ugarsku, u kojoj nije bilo riješeno hrvatsko pitanje, nisu osjećali kao svoju domovinu. Zato ove dvije skupine i nije moglo povezati pitanje restauracije Monarhije i želja za osvetom u Prvom svjetskom ratu, nego ih je povezivalo ono zajedničko, otpor prema jugoslavenskoj državi i težnja za stvaranjem hrvatske države. Slijevanjem svih ovih čimbenika u ustašku organizaciju, u njoj je prevladao program stvaranja neovisne hrvatske države republikanskog uređenja.

Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918.

Ako u međuratnom razdoblju među hrvatskim nacionalistima i nije bilo osobite zanešenosti Prvim svjetskim ratom, prvo vrijeme po uspostavi NDH i njezinom stupanju u Drugi svjetski rat na strani svojih saveznica, ovaj je rat zauzeo vidno mjesto u hrvatskom javnom prostoru. Hrvatski je režim počeo stvarati kult hrvatskog ratnika kako bi mobilizirao i oduševio hrvatski narod za savladavanje ratnih napora te je u tu svrhu, između ostaloga, posegnuo i za baštinom Prvog svjetskog rata. Pritom je na ljestvici događaja bitnih za NDH Prvi svjetski rat ipak zauzimao drugorazredni položaj, iza ustaške međuratne borbe, pa se uz hrvatsko junaštvo u Prvom svjetskom ratu,⁶³ utvrđivanje mitskih mjesta tog rata⁶⁴ i komemoriranje njegovih žrtava,⁶⁵ nije zaboravljalo

62 U NDH se uz Starčevićev kult njegovao i kult Eugena Kvaternika, a osobito kult Kvaternikove protuhabsburške (!) Rakovičke bune, koja se uz urotu Zrinskog i Frankopana, koja se tumačila kao hrvatska velikaška revolucija, te Gupčevu bunu, koja se tumačila kao hrvatska seljačka revolucija, tumačila kao hrvatska građanska revolucija. U tom kontekstu ustaška borba se tumačila kao općehrvatska revolucija. Tako se dan gušenja Rakovičke bune, 11. listopada, u NDH obilježavao kao „školski blagdan“, prilikom kojeg je jedan školski sat bio posvećen tumačenju Rakovičke bune srednjoškolskim učenicima. „Dan 11. listopada-školski blagdan“, *Novi list* (Zagreb), 9. 10. 1941, 7. Uz 11. listopada, školski blagdan u NDH bio je i 30. travnja, dan pogibije Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana. „Proslava Zrinskog i Frankopana u srednjim školama“, *Narodne novine* (Zagreb), 28. 4. 1942, 2.

63 „Hrvati kao vojskovođe i ratnici tokom vjekova“, *Hrvatski narod*, 13. 6. 1941, 6-7.

64 „Na Tijelovo. Opažanja starog ratnika“, *Hrvatski narod*, 13. 6. 1941, 7.

65 „Svi Sveti – Dan mrtvih“, *Hrvatski narod*, 1. 11. 1941, 9; „Svečana priredba u Karlovcu u spomen poginulim vojnicima“, *Novi list*, 5. 11. 1941, 14; „Zadušnice za preminule domobrane u Mostaru“, *Novi list*, 8. 11. 1941, 3. U kontekstu članka Borisa Kukića, „Grobnica palih ratnika na Mirogoju“, *Odjeci s bojišnice. Zagreb u Prvom svjetskom ratu*, katalog izložbe, Zagreb, 2015, 123-124, u kojem autor

napomenuti da se hrvatski vojnici u tom ratu nisu borili za hrvatsku državu, odnosno da su „uzalud krvcu lili“, ali da su „ipak naša krv i njihova je smrt opustila mnoga naša ognjišta“. ⁶⁶ Kako je rat odmicao i množile se nove hrvatske žrtve, baština Prvog svjetskog rata u hrvatskom javnom prostoru počela je blijedjeti, a umjesto nje, uz postojanu baštinu ustaške međuratne borbe, počeo se uzdizati kult hrvatskog ratnika, junaka i mučenika u Drugom svjetskom ratu.

Već u prvim tjednima nakon uspostave NDH, u nizu zakonskih odredbi, kojima se rješavao djelatni i umirovljenički status pripadnika bivše austro-ugarske vojske, donešena je i odredba, da sva odlikovanja bivše austro-ugarske vojske (ratna i mirovna) „stupaju opet na snagu“. ⁶⁷ Otprilike u isto vrijeme donesena je i uredba „o zabrani držanja i nošenja svih odlikovanja (ordena i medalja) bivše Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i bivše Kraljevine Jugoslavije i svih povlastica stečenih tim odlikovanjem“. ⁶⁸ Izuzetak od prava na nošenje austro-ugarskih vojnih odlikovanja činili su oni Hrvati koji su „iznevjerivši se položenoj zakletvi svojedobno, t. j. za vrijeme svjetskoga rata, stupili u odrede srpskih dobrovoljaca i srpske redovne vojske“. ⁶⁹ Pravo na nošenje austro-ugarskih ratnih

primjećuje nesklad između sadržaja skupne grobnice palih vojnika na Mirogoju, u kojoj su uz Hrvate velikim dijelom pokopani i vojnici drugih nacionalnosti, te natpisa na grobnici, „Palim hrvatskim (!) vojnicima u Prvom svjetskom ratu“, koji je postavljen u novije vrijeme, vrijedi citirati govor Slavka Kvaternika nad tom grobnicom za Svi Svete 1941. godine: „Ovdje u ovoj hrvatskoj zemlji počivaju mirno jedan kraj drugoga i oni, koji su se borili s nama rame uz rame kao i oni, koji su se borili protiv nas, jer viteštvo vojnika traži, kad nema borbe, da onda nastupi poštovanje, udružnost. I tako ovdje kraj Hrvata leži drug Nijemac, drug Talijan, drug Mađžar, drug Rumunj, drug Bugarin, drug Slovak i svi ostali, jer ih je Previšnji uzeo pod svoje okrilje, jer znade, da su izvršili svakako najviše, što se od čovjeka traži...“ „Predstavnici savezničkih zemalja, hrvatska vlada i hrvatska vojska na skupnom groblju hrvatskih domobrana i hrvatskih ustaša“, *Novi list*, 4. 11. 1941, 6.

66 „Na grobovima palih u svjetskom ratu“, *Hrvatski narod*, 3. 11. 1941, 8.

67 *Vjesnik vojnih naredaba i zapovijedi za cjelokupnu oružanu snagu države Hrvatske*, (Zagreb), br. 4, 22. 4. 1941, Okružnica br. 402/1941, 4. Isto je vrijedilo i za odlikovanja dobivenih „od današnjih naših saveznika“, Njemačke i Italije. Kasnije se ova odredba proširila i na pravo na nošenje svih odlikovanja koja su Hrvatima podijelile inozemne države do 10. travnja 1941, s izuzetkom Srbije, odnosno Jugoslavije i onih država, koje se „danas“ nalaze u ratnom stanju s NDH. „Dozvola nošenja redova, odlikovanja i spomen-znakova od inozemnih država“, *Hrvatski narod*, (Zagreb), 2. 4. 1942, 2.

68 *Vjesnik vojnih naredaba i zapovijedi za cjelokupnu oružanu snagu Nezavisne države Hrvatske*, br. 7, 3. 5. 1941, Okružnica br. V. T. 806/1941, 28. Odlikovanjima Kraljevine SHS/Jugoslavije, uz nekoliko specifično njezinih pripadalo je i nekoliko starih srpskih te dva stara crnogorska odlikovanja. Vidi: Dragoljub Jeremić, (prii), *Zakoni i uredbe o ordenima i medaljama sa svima izmjenama i dopunama od 1883-1935. g.*, Beograd, 1935; „Uput o Kraljevskim odlikovanjima, njihovom rangju i nošenju“, *Glasnik rezervnih oficira i ratnika*, god. XVIII (1939), sv. 1, 32-38.

69 *Vjestnik Ministarstva hrvatskog domobranstva*, br. 38, 22. 11. 1941, Okružnica br. 1219 (taj)/1941, 834. U tom smislu izdan je i proglas, prema kojemu se „vojne osobe bivše austro-ugarske vojne sile, koje su pristupile za vrijeme svjetskoga rata u razne srpske legije i ine srpske borbene postrojbe ne smiju primati u hrvatsku vojsku“, te se „bivše pripadnike austro-ugarske vojske, ruske zarobljenike“ pozivalo „neka prijave sve one Hrvate i Srbe, koji su ih u Odesi i drugdje silili, mučili, mrcvarili i ubijali radi ustupa u jugoslavenske i srpske dobrovoljačke čete i legije.“ „Srpski i ‘jugoslavenski’ dobrovoljci ne primaju se u hrvatsku vojsku“, *Hrvatski narod*, 20. 4. 1941, 6; „Prijavite one koji su silili dobrovoljce da stupe u jugoslavenske legije“, *Hrvatski narod*, 22. 4. 1941, 9. O mučenjima hrvatskih

odlikovanja nije oduzeto Srbima i Židovima, no nakon osnutka *Društva odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918*, njima je oduzeto pravo pristupanja tom društvu.⁷⁰

Po izbijanju rata između Njemačke i Sovjetskog Saveza vodstvo NDH je smatralo da bi po državu bilo korisno uključiti se u pohod protiv Sovjetskog Saveza te je poduzelo diplomatske napore da to i ostvari. Nakon njemačkog pristanka, Ante Pavelić je 2. srpnja 1941. uputio proglas vojnički izobraženim hrvatskim rodoljubima u starosti od 20 do 32 godine neka se dobrovoljno priključe njemačkoj borbi protiv „drzovitog boljševičkog nametnika“ te je započela promidžbena akcija vodstva NDH s ciljem skupljanja dobrovoljaca.⁷¹ Četiri dana potom, 6. srpnja 1941. godine, održan je prvi sastanak Hrvata odlikovanih u Prvom svjetskom ratu, na kojem je iniciran osnutak *Društva odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918*. Na sastanku održanom u Zagrebu okupilo se oko 400 starih odlikovanih ratnika, većinom iz Zagreba, koji su izabrali privremeni odbor, na čelu s pričuvnim satnikom Tomom Igrecom.⁷² Na sastanku je jedan od novo-

ratnih zarobljenika u Rusiji, koji nisu htjeli pristupiti srpskim dobrovoljačkim legijama, vidi: Stjepan Matković, „Ratni zločini nad Hrvatima u Odesi 1916. (I)“, *Politički zatvorenik*, (Zagreb), god. 13 (2003), br. 140, 34-38; Isti, „Ratni zločini nad Hrvatima u Odesi 1916. (II)“, *Politički zatvorenik*, god. 13 (2003), br. 141, 36-42; Isti, „Ratni zločini nad Hrvatima u Odesi 1916. (III)“, *Politički zatvorenik*, god. 13 (2003), br. 142, 35-39.

70 Vidi primjerice: „Sastanak nosilaca odličja za hrabrost iz god. 1914-1918“, *Hrvatski narod*, 5. 7. 1941, 6; „Poziv Društva odlikovanih ratnika iz godine 1914-1918“, *Novi list*, 18. 10. 1941, 7; Podrazumijeva se, da članovi ovog društva uz Srbe i Židove nisu mogli biti ni navedeni odlikovani Hrvati, koji su u ratu, ali i poslije 1918. „radili protiv probitaka hrvatskog naroda.“ „Osnivanje društva odlikovanih ratnika Hrvata u Svjetskom ratu 1914-1918“, *Novi list*, 31. 7. 1941, 10.

71 Amir Obhodaš, Jason D. Mark, *Hrvatska legija: 369. pojačana (hrvatska) pješaka pukovnija na Istočnom bojištu 1941-1943*, Zagreb, 2012, 15-17.

72 Uz Igreca, u privremenom su se odboru našli: Otto Schönbuchner, Izidor Capek, Đuro Kleinhaus, Vjekoslav Kramarić, Zvonimir Firšt, Vladimir Rosandić, Ivan Berc, Karlo Peharc, Josip Car, Stjepan Horvat, Emil Perška i Mladen Širola. Popularni nogometaš Emil Perška (1896-1945) prije stvaranja Kraljevine SHS igrao je za zagrebački *HAŠK*. U austro-ugarskoj vojsci nosio je najniži dočasnički čin desetnika. Sudjelovao je u Petoprosinačkoj pobuni hrvatskih vojnika te je, prema nekim tvrdnjama, bio jedan od njezinih kolovođa. Zbog umiješanosti u pobunu morao je pobjeći u inozemstvo, odakle se vratio u travnju 1919. i zaigrao za zagrebački *Građanski*, za koji je klub uz kratke prekide igrao do 1931. Igrao je i za reprezentaciju Kraljevine SHS. U svibnju 1945. odbio se povući prema Austriji te je, prema nekim tvrdnjama, poginuo u Zagrebu u borbi s partizanima ispred svoje kuće na Zvijezdi. Gabelica, Matković, *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918*, 190, 199, 221, 223; „Povijest Dinama“, <https://povijest.gnkkinamo.hr/klupske-legende/klupske-legende/emil-per%C5%A1ka.html>, Pristupljeno 5. listopada 2021. Hrvatski književnik, kazališni i filmski djelatnik Mladen Širola (1894-1967) tijekom NDH imao je čin pričuvnog satnika te je u *Društvu* kratko vrijeme obavljao dužnost pročelnika za promidžbu. Kako *Društvo* u trenutku osnutka nije imalo prostorije, sve obavijesti o njegovu radu mogle su se dobiti na Širolinoj adresi, Vodnikova ulica 11. Širola, Mladen. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 5. 10. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59598>>; „Društvo odlikovanih ratnika Hrvata iz svjetskog rata 1914-1918“, *Novi list*, 21. 7. 1941, 6.

izabranih odbornika održao govor u kojem je izrazio želju da i oni „stari ratnici“, stupe među hrvatske dobrovoljce u borbi „protiv razornog komunizma“.⁷³

Smatram da je osnutak ovog *Društva* bio dio promidžbene akcije NDH za populariziranje pristupa u hrvatske dobrovoljačke postrojbe za Istočno bojište. U sklopu ove akcije iste se godine počeo obilježavati 29. srpanj kao spomen-dan. Ovaj se datum odnosio na krvavu bitku austro-ugarskih postrojbi s Rusima kod Snjatina nad Prutom, vođenu koncem srpnja 1917. godine, u kojoj je sudjelovala 25. zagrebačka domobranska pješačka pukovnija. Taj je datum u međuratnom razdoblju počelo obilježavati 1923. godine osnovano *Društvo pričuvnih časnika 25. domobranske pješačke pukovnije*, među čijim su članovima u pretežnoj većini bili časnici koji su sudjelovali u toj bitci, te je on u međuratnom razdoblju bio privatni spomen-dan ovog društva. Uspostavom NDH, značaj ovog datuma proširen je ne samo na čitavu 25. domobransku pukovnicu, nego i na čitavu 42. domobransku pješačku diviziju („Vražju diviziju“), sastavljenu od svih hrvatskih domobranskih pukovnija, te je tako postao službeni spomen-dan na hrvatske domobrane poginule u Prvom svjetskom ratu.⁷⁴

U prvoj godini postojanja NDH, kada je ovaj datum inauguriran kao svedomobranski, misi zadušnici u crkvi sv. Blaža nazočio je cjelokupni hrvatski vojni vrh.⁷⁵ Već koncem godine u hrvatskom se tisku razvila polemika oko značaja ovog datuma. Nekadašnji zapovjednik 25. domobranske pukovnije, pukovnik Stjepan pl. Delić-Dubički, osporio je pravo *Društvu pričuvnih časnika* „da svoj spomen-dan prenosi na cijelu pukovnicu“ te na čitavu 42. domobransku diviziju jer su „toga dana 1917. tri pukovnije divizije do kraja bitke mirovale“. Umjesto te bitke, koja je prema njegovu sudu bila tek treća po značaju za 25. pukovnicu, Delić je u tjedniku *Hrvatski domobran* dokazivao da su značajnije bitke po tu pukovnicu bile bitka kod Gaja u Srbiji u studenom 1914. te bitka kod Pohoroglivke-Pohorlovca, vođena u lipnju 1916. godine tijekom Brusilovljeve ofenzive na ruskom bojištu, a da je za čitavu 42. diviziju najznačajniji dan „forsiranog prijevoza većeg dijela 42. dom. pješačke divizije preko Drine kod Batra, 13. rujna 1914“, kada je ova divizija „nanovo dobila i trajno zavrijedila ime Vražja divizija“.⁷⁶

Delićevo osporavanje opravdanosti datuma ovoga spomen-dana dokazuje da je u NDH bila moguća određena kritika režima, ali i to da Prvi svjetski rat očito nije bio jedan od temelja na kojem je NDH počivala. Osim toga, primjećuje se da je NDH

73 „Sastanak hrvatskih vojnika koji su bili odlikovani za hrabrost“, *Hrvatski narod*, 7. 7. 1941, 9. Sličnu spremnost za rat nekoliko dana poslije ponovio je i Igrec prilikom prijema kod Pavelića, kojemu je tom prilikom rekao: „Ima nas odlikovanih ratnika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj na hiljade i hiljade – svi smo spremni, da u danom času opet pripašemo stare sablje i noževe iz 1914. i 1918. godine, i da se opet pod starim zastavama stare slave borimo za našu dragu Nezavisnu Državu Hrvatsku.“ „Poglavnik je primio izaslanstvo iz Konjica“, *Hrvatski narod*, 12. 7. 1941, 5.

74 Stjepan pl. Delić-Dubički, „Tri slavne bitke 25. domobranske pješačke pukovnije-bitka pod Zakincem i na Gaju 1914. god.“, *Hrvatski domobran* (Zagreb), 7. 2. 1942, 9.

75 „Slava našim junacima palim u svjetskom ratu“, *Hrvatski narod*, 29. 7. 1941, 6; „Za Boga i Hrvatsku“ bilo je geslo hrvatskih domobrana“, *Novi list*, 30. 7. 1941, 10.

76 Članak pod glavnim naslovom „Tri slavne bitke 25. domobranske pješačke pukovnije“ izlazio je u tjedniku *Hrvatski domobran* od Božića 1941. do 21. veljače 1942. godine.

na raspolaganju imala dva datuma koja su ovaj spomen-dan mogla povezati s borbom Hrvata protiv Srbije, no da joj nije bio bitan njegov protusrpski karakter. Koji joj je karakter ovog spomen-dana bio bitan, pokazuje pisanje *Nove Hrvatske* uoči njegova obilježavanja 1942. godine. Prema tom tumačenju, bitka kod Snjatina u srpnju 1917. bila je prvi sukob jedne hrvatske postrojbe s „boljševicima“.⁷⁷ Pritom režim NDH u srpnju 1941. godine, kada se ovaj spomen-dan počeo obilježavati, nije imao na umu komunističku, partizansku pobunu na svom području, koja je u to vrijeme tek počinjala, nego aktualno Istočno bojište, za koje su se hrvatske dobrovoljačke postrojbe počele pripremati od srpnja 1941. godine. Uzalud je Stjepan Delić upozoravao na činjenicu da u srpnju 1917. godine na vlasti u Rusiji još uvijek nisu bili boljševici, nego da je još uvijek postojala ruska carska vojska koja je priznavala menjševičku vladu Aleksandra Kerenskog.⁷⁸

Početak rujna 1941. godine održana je osnivačka skupština *Društva* na kojoj su donesena njegova pravila i izabran stalni odbor. Pravila su predviđala osnutak *Društvenog* „posmrtnog fonda“ i njegove „štedno-pripomoćne zadruge“. Prema pravilima, članovi *Društva* su plaćali jednokratnu upisninu, mjesečnu članarinu i mjesečnu posmrtninu. Organizacijska struktura *Društva* slijedila je organizacijsku strukturu ustaškog pokreta te se sastojala od Glavnog stožera sa sjedištem u Zagrebu, stožera u sjedištima velikih župa, logora u sjedištima kotareva te tabora u sjedištima općina. Za glavnog stožernika izabran je Tomo Igrec.⁷⁹ U isto vrijeme *Društvo* je dobilo i svoje stalne prostorije koje su se nalazile u Tomašićevoj ulici, broj 2/III. kat.⁸⁰

77 Prema članku, tu je prvi put jedna hrvatska postrojba imala „protivnika, koji je predstavljao barbarstvo, divljačvo i surovo uništavanje sviju uljudbenih vrijednosti.“ Zato je ova bitka „značila više nego li dosadašnji (?) bojevi. Ona je značila borbu za zapadnjačke ideale proti boljševičkoj kugi, koja je tada prvi put digla glavu kao neman što hoće porušiti, zgaziti i uništiti svetinje zapada“. „Prvi sudar hrvatskih domobrana s boljševicima zbio se već u prošlom svjetskom ratu“, *Nova Hrvatska*, 26. 7. 1942, 8.

78 Delić, „O bitci oko visine Uscie“, *Hrvatski domobran*, 1. 10. 1942, 9.

79 „Skupština društva odlikovanih ratnika Hrvata iz god. 1914-1918.“, *Hrvatski narod*, 9. 9. 1941, 4; „Odlikovani ratnici Hrvati iz godine 1914-1918.“, *Hrvatski narod*, 23. 9. 1941, 14. Za glavnostožerne pobočnike izabrani su Otto Schönbuchner, Izidor Capek i Antun Budjan. Za glavnostožerne tajnike Blaž Lepčević i Mihajlo Sabolek. Za glavnostožerne blagajnike Bogdan Kralj i Vladislav Opolski. Umjesto Širole, za pročelnika za promidžbu izabran je Avdo Šehinagić. Za glavnostožernog zastavnika izabran je Nikola Rupčić, a njegovim zamjenikom Vjekoslav Urek. U nadzornom odboru našli su se: dr. Veljko Prebeg, Dragutin Kramarić, Ferdo Fridrich, Stjepan Dobrila i Josip Puhović. Što se tiče Veljka Prebega, riječ je o odvjetniku Veljku Prebegu (1893-1979), sinu predratnog frankovca i poslijeratnog predsjednika HSP-a, Vladimira Prebega. U kontekstu povijesti zagrebačkih gostionica vrijedi zabilježiti i ovdje spomenutog Vjekoslava Ureka. Urek je u ovo vrijeme bio vlasnik gostionice u Medulićevoj ulici br. 20, u kojoj su se održavala neformalna, mjesečna okupljanja zagrebačkih članova *Društva* i njihovih suprug. Vidi npr: „Društvene vijesti“, *Hrvatski narod*, 27. 2. 1941, 4; „Društvene vijesti“, *Hrvatski narod*, 11. 7. 1943, 6. Tijekom mog djetinjstva, 1980-ih, na toj se adresi nalazila gostionica *Kalnik*, gdje se, prema meni davnoj danoj usmenoj informaciji, osnovala navijačka skupina *Bad Blue Boys*. Danas se tamo nalazi veganski restoran *Zrno*.

80 „Društvo odlikovanih ratnika Hrvata iz godine 1914-1918. – Zagreb“, *Hrvatski narod*, 26. 9. 1941, 7.

Iako se iz krnje donesenih pravila u hrvatskom tisku može iščitati samo humanitarni karakter ovoga *Društva*, odnosno briga za njegove članove, njegov promidžbeni karakter je neprijeporan. Tako je 21. prosinca 1941. godine upriličena velika svečanost prilikom koje je oko 3 600 članova *Društva* položilo „ustašku prisegu vjernosti Poglavniku i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“. Tom prilikom zagrebački gradonačelnik pozvao je svoje sugrađane, da „prigodom svečane zakletve odlikovanih ratnika Hrvata“, okite svoje kuće zastavama.⁸¹ Uz zagrebačke članove, među okupljenima su najbrojniji bili članovi *Društva* iz Bosne i Hercegovine, koji su tom prilikom formirali dvije „satnije“, bosansku u kojoj je bilo „i mnogo Muslimana“, te hercegovačku, koju je predvodio redarstveni nadzornik u Ljubuškom, Alija Teslidža. Nakon postrojavanja na Trgu Stjepana Radića (Trg sv. Marka), prijavak odlikovanih ratnika predao je umirovljeni general Domobran pl. Kokotović-Kosinjski,⁸² a izaslanstvo *Društva* pred Pavelića i najviši državni i vojni vrh NDH vodio je tajnik u Ministarstvu domobranstva, general Vilko Begić. On je tom prilikom rekao da su hrvatski ratnici zadnji put prisegu svom vladaru položili „u oči nesretne bitke na Gvozdu,“ a od Gvozda do uspostave NDH da su se, iako junački, borili za tuđe interese. Nakon toga Begić je prešao na osnutak NDH i poziv hrvatskim dobrovoljcima „u boj proti boljševizmu“ te istaknuo da su hrvatski dobrovoljci „potomci hrvatskih ratnika iz prošlih vjekova“.⁸³

Nakon Begićeva govora Ante Pavelić, navodno „i sam stari ratnik iz svjetskog rata“,⁸⁴ s balkona se obratio okupljenim ratnicima te im je u sličnom tonu, ističući vrijednost njihove borbe u Prvom svjetskom ratu prvenstveno kao primjer hrvatskim ratnicima u Drugom svjetskom ratu, rekao: „Vaše odlikovane grudi jamstvo su, da će i u ovom ratu hrvatski narod pružiti dokaza svog junaštva, svoga viteštva onako, kako je to činio i uvijek, nu s jednom razlikom. Danas se hrvatski narod ne bori za druge, a najmanje proti sebi, nego se bori za vlastitu domovinu, bori se za svoj vlastiti narod i za svoju vlastitu Nezavisnu Državu Hrvatsku.“⁸⁵ Potom je uslijedila navedena prisega i mimo-hod odlikovanih ratnika pred poglavnikom Pavelićem.⁸⁶ U komentaru ovoga događaja

81 „Poziv zagrebačkog gradonačelnika“, *Hrvatski narod*, 20. 12. 1941, 2.

82 Domobran pl. Kokotović Kosinjski (1869-1944) u Prvom svjetskom ratu bio je zapovjednik husarske domobranske pukovnije br. X u Varaždinu. Borio se na srpskom, ruskom i talijanskom bojištu te je bio zapovjednik jedne brigade na albanskom bojištu. Bio je odlikovan austro-ugarskim ratnim odlikovanjima: Redom željezne krune III. i II. razreda i Leopoldovim redom, te njemačkim željeznim križem II. razreda. Izumio je i patentirao tzv. Kokotovićevu mušicu, puščani ciljnik, koji je omogućavao vrlo precizno gađanje. Tijekom rata ovaj je patent zaplijenila vlada SAD-a te je Kokotović nakon rata od nje uzalud tražio odštetu. Iz rata je izašao kao pukovnik te je uspostavom NDH reaktiviran u činu generala. „Umro general pl. Kokotović-Kosinjski“, *Hrvatski narod*, 11. 1. 1944, 4. Kokotović su pravoslavci iz Kosinja, no među njima je bilo pojedinaca, koji su se osjećali Hrvatima. Tako se u vrijeme Monarhije među frankovačkim pravašima isticao književnik i novinar Nikola Kokotović (1859-1917). Matković, Čista stranka prava, 318-319.

83 „Hrvat je uvijek izvršio svoju vojničku dužnost do kraja“, *Nedjeljne vijesti*, 22. 12. 1941, 1.

84 „Društvo odlikovanih ratnika Hrvata“, *Hrvatski narod*, 28. 12. 1941, 2.

85 „Ustaška Hrvatska obnavlja vojničku slavu Hrvata“, *Hrvatski narod*, 23. 12. 1941, 3.

86 U katalogu 36. aukcije *Numizmatika, odlikovanja, militarija*, koja se u organizaciji Aukcijske kuće Barac & Pervan održala 10. svibnja 2014. u dvorani Katedrale u Vlaškoj 7 u Zagrebu, na strani 34.

istaknuto je da uz humanitarnu svrhu, odnosno „pomaganje članova koji žive u bijedi“, ovo *Društvo* ima prvenstveni svrhu služiti „Poglavniku, domovini i hrvatskom narodu u slučaju potrebe u ratu i miru“. ⁸⁷ Budući da se aktivnost *Društva* tijekom cijelog postojanja svodila na nazočenje njegovih članova državnim i vjerskim proslavama, jasno je da je ova služba poglavniku i domovini bila promidžbenog, odnosno ceremonijalnog karaktera.

Na istom mjestu je istaknuto da se od navedenog događaja *Društvo* nalazi „pod pokroviteljstvom“ tajnika ministra domobranstva, generala Vilka Begića, da je njegov član vojskovođa Slavko Kvaternik te da je za počasnog predsjednika društva izabran umirovljeni general domobran pl. Kokotović. Ipak, *Društvo* nije bilo uklopljeno u vojnu nego u civilnu strukturu NDH, makar je bilo i drugačijih nagovještaja. Naime, *Društvo* se nalazilo pod nadzorom Ministarstva udružbe, koje mu je 15. srpnja 1942. godine postavilo povjerenika, pukovnika Ladislava Alemanna. ⁸⁸ Prema tumačenju ovlasti Ministarstva udružbe u društvenim poslovima, ⁸⁹ društva nad kojima je ovo ministarstvo vršilo nadzor i imalo pravo postaviti povjerenika „jesu samo javna društva – korporacije – pravne osobe javnog prava, u kojima je članstvo prisilno i zadaća kojih je usmjerena na one obće probitke, o kojima druga ministarstva prema svom djelokrugu nisu dužna brinuti se, za razliku od ostalih društava, u kojima je članstvo dobrovoljno i zadaća kojih može, a ne mora biti promicanje obćih probitaka.“ ⁹⁰ Ovo bi moglo značiti da je članstvo u *Društvu* bilo obaveza svakom onom koji za pristup *Društvu* ima uvjete, pa se u pojedinim pozivima za pristup u *Društvo* zaista i koristio imperativan ton. Tako je u proglasu *Društva* iz siječnja 1942. godine navedeno da je „svakom politički čistom Hrvatu“, posjedniku odlikovanja, mjesto u tom *Društvu*, te da do godišnjice osnutka NDH, 10. travnja 1942, „ne smije biti ni jednog odlikovanog ratnika Hrvata, koji ne bi bio učlanjen“ u to *Društvo*. ⁹¹ Sličan ton primjećuje se i u proglasu *Društva* iz

nalaze se dvije fotografije pod rednim brojevima 232. i 233. Prva od njih objašnjena je kao „Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918, skup na Markovu trgu, 21. 12. 1941, na slici generali Ivan Perčević i Vilko Begić“ Druga od njih objašnjena je kao „Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918, mimohod na Trgu bana Jelačića, 1942.“, pri čemu je vjerojatno riječ o velikom mimohodu pred državnim vrhom, koji se održao 9. travnja 1942. povodom prve godišnjice osnutka NDH, a u kojemu je između ostalih sudjelovalo i ovo *Društvo*. Vidi: „Raspored postrojba za mimohod“, *Hrvatski narod*, 4. 4. 1942, 2.

87 „Društvo odlikovanih ratnika Hrvata“, *Hrvatski narod*, 28. 12. 1941, 2.

88 „Poziv članovima Društva odlikovanih ratnika Hrvata iz godine 1914-1918“, *Nova Hrvatska*, 12. 8. 1942, 8.

89 Prema zakonskoj odredbi o „ovlaštenjima ministra udružbe u društvenim poslovima“, ovaj je ministar u svrhu državnog nadzora imao pravo imenovati povjerenika pri društvima, posredstvom kojeg je mogao upravljati društvenim poslovima te raspustiti društva. „Zakonska odredba o ovlaštenjima ministra udružbe u društvenim poslovima“, *Narodne novine*, 13. 6. 1942, 2.

90 „Tumačenje“, *Narodne novine*, 25. 6. 1942, 2. Unutar Ministarstva udružbe, poslove nadzora nad društvima i usklađivanja rada i zadaća društava vršio je „Odsjek za društva“ ovog ministarstva. Krešimir Mlač, *Ustrojstvo društvoevne uprave Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 1944, 15.

91 „Proglas Društva odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918“, *Hrvatski narod*, 13. 1. 1942, 6.

travnja 1944. godine, gdje se navodi da je okupljanje u tom *Društvu* „dužnost svakog odlikovanog ratnika, pa mora svaki izvršiti dužnost, koje mu društvo nalaže“.⁹²

Međutim, kako nikada nisu bile propisane sankcije za one koji su imali uvjete a nisu pristupili *Društvu*, te kako *Društvo*, kako će se dalje vidjeti, nikada nije obuhvatilo sve Hrvate odlikovane u Prvom svjetskom ratu, imperativnim tonom u pozivima za učlanjenje u *Društvo* vjerojatno se samo htjelo apelirati na osjećaj dužnosti odlikovanih ratnika. Osim toga, i daljnjom analizom položaja ovog *Društva* u strukturi civilne vlasti NDH dolazim do zaključka o njegovom dobrovoljnom karakteru. U NDH je, naime, postojao dvojni karakter vlasti, državni, odnosno upravni, i ustaški, odnosno politički, pri čemu je ustaškom pokretu namijenjena uloga čimbenika koji vrši nadzor i određuje politički pravac državnog aparata.⁹³ Osnutkom *Glavnog saveza staliških i drugih postrojbi* u okviru ustaškog pokreta, u studenom 1941. godine, u društvenim se poslovima pristupilo „razgraničenju djelokruga državne oblasti kao nosioca državne imperije i savezničarstva kao predstavnika ustaškog pokreta“ te je Ministarstvo udružbe u društvenim poslovima vršilo samo upravnu stranu ovih poslova, dok je političku i organizacijsku stranu ovih poslova vršio *Glavni savez staliških i drugih postrojbi*.⁹⁴ Unutar ovog saveza, kojem je bila svrha cjelokupan hrvatski narod organizirati unutar ustaškog pokreta, djelovale su društvene organizacije, koje su se dijelile na „stališke saveze“ (seljački, radnički, privatnih namještenika, obrtnika, veleobrtnika, trgovaca, novčara, slobodnih zvanja, državnih namještenika...) i „saveze društava“ (sportska i planinarska društva, kulturno-prosvjetna društva, dobrotvorna društva, samopomoćna društva...)⁹⁵ Iako za to nemam potvrde, smatram da je *Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918*, djelovalo unutar *Glavnog saveza staliških i drugih postrojbi*⁹⁶ te da je unutar savezničarskog ustroja pripadalo *Hrvatskom savezu dobrotvornih društava*.⁹⁷ Prema zakonskim odredbama, članstvo u „stališkim savezima“ bilo je obavezno za svakog pojedinca, no članstvo u „pojedinih prosvjetnim i dobrotvornim društvima“ bilo

92 „Poziv Društva odlikovanih ratnika Hrvata iz godine 1914-1918“, *Nova Hrvatska*, 22. 4. 1943, 6.

93 Fikreta Jelić Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska: 1941-1945*, drugo izdanje, Zagreb, 1978, 99-114.

94 „Stališke postrojbe“, *Vjesnik rada* (Zagreb), god. 2. (1942), br. 1, 4.

95 Ustrojstvo pojedinih „saveza“ slijedilo je administrativno-političku podjelu NDH, članstvo u pojedinom „savezu“, barem što se tiče „staliških saveza“ bilo je obavezno, svi su „savezi“ korporativno pristupali ustaškom pokretu te im je ustaški pokret postavljao vodstvo. Jelić Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 150-157.

96 Jedno slično vojno-veteransko društvo koje je djelovalo u NDH, *Humanitarno društvo bana Jelačića*, komuniciralo je s *Glavnim savezom staliških i drugih postrojbi*, od kojega je dobivalo dozvolu za održavanje glavnih godišnjih skupština, te kojemu je nakon održavanja tih skupština podnosilo izvještaje. Državni arhiv u Zagrebu, fond 780: Humanitarno društvo bana Jelačića, kut. 634, sv. 1-54/1944, br. 9; sv. 1-35/1945, br. 1, 16. Ovo je društvo djelovalo od 1887. do 1948, te je okupljalo umirovljene podčasnike (bivše) austro-ugarske vojske.

97 U vrijeme kada je Ministarstvo udružbe postavilo povjerenika u *Društvu*, osnovan je *Hrvatski savez dobrotvornih društava*, te su pozvana sva dobrotvorna i samopomoćna društva da tom savezu, na adresi Krešimirov trg 8a, dostave podatke o svom djelovanju. „Okružnica svim dobrotvornim i samopomoćnim društvima“, *Narodne novine*, 27. 7. 1942, 1.

je dobrovoljno, a sama ta društva morala su obavezno biti učlanjena u bilo prosvjetni bilo dobrotvorni „savez društava“ kao dio *Glavnog saveza*.⁹⁸

Koncem kolovoza 1942. godine održana je „izvanredna glavna skupština“ *Društva*, na kojoj je izabrano njegovo novo vodstvo te su riješena neka „upravna“ pitanja *Društva*. Za glavnog stožernika izabran je pričuvni ustaški bojnik Vatroslav Boltek a za glavnostožernog tajnika pričuvni domobranski vodnik Eugen Grčević. Što se tiče „upravnih“ pitanja, na ovoj je izvanrednoj glavnoj skupštini odlučeno da će ubuduće nadzor nad radom *Društva* imati Ministarstvo domobranstva, koje će imenovati svoje povjerenike u novo vrhovno tijelo *Društva*, njegovo Glavno vodstvo. U tu svrhu je predviđeno da se za 6. prosinca 1942. godine sazove „glavna skupština“ *Društva* na kojoj će Glavni stožer predati svoju dužnost Glavnom vodstvu. Međutim, iznenadnom obustavom željezničkog prometa, glavna skupština je odgođena te tom prilikom nije došlo do promjene u upravnoj strukturi *Društva*.⁹⁹

Ova glavna skupština, barem što se tiče informacija u tisku, nije održana nikad, makar je *Društvo* nastavilo s radom do konca NDH, te se do konca NDH kao vrhovno tijelo *Društva* i dalje spominje Glavni stožer, a ne Glavno vodstvo.¹⁰⁰ Tek pred kraj rata pokušalo se sazvati novu glavnu skupštinu *Društva* za 25. ožujka 1945. godine,¹⁰¹ no ovoga puta skupština je odgođena zbog malog broja prisutnih članova.¹⁰² Može se primijetiti i to, da se nakon prosinca 1942. godine i odgode ove glavne skupštine, u hrvatskom dnevnom tisku o *Društvu* piše izrazito rijetko, uglavnom u rubrikama „Društvenih vijesti“, gdje se među šturim obavijestima o radu drugih društava donose i šture obavijesti o radu ovog *Društva*. Ako se osnutak *Društva* vezuje za promidžbenu akciju oko mobiliziranja hrvatskih dobrovoljaca za Istočno bojište, onda je i ova njegova sudbina, postupno potonuće u anonimnost, bila vezana za sudbinu hrvatskih dobrovoljaca na Istočnom bojištu. Tamo je nakon neuspjeha kod Staljingrada hrvatska dobrovoljačka postrojba u veljači 1943. godine raspuštena.¹⁰³

Pretpostavljam da se namjerom stavljanja *Društva* pod nadležnost Ministarstva domobranstva od njega htjelo stvoriti nešto nalik *Društvu hrvatskih revolucionaraca od 5. prosinca 1918*, koje je djelovalo tijekom NDH i služilo njegovanju sjećanja na Petoprosinačku pobunu. Naime, *Društvo hrvatskih revolucionaraca od 5. prosinca 1918*, imalo je i svoju vojnu komponentu, *Pričuvnu (Počasnu) bojnu 5. prosinca 1918*, koja je bila

98 „Novi zadatci staležkih postrojbi“, *Nova Hrvatska*, 1. 8. 1944, 3.

99 „Poziv Društva odlikovanih ratnika Hrvata iz godine 1914-1918“, *Nova Hrvatska*, 22. 4. 1943, 6.

100 Vidi npr. „Društvene vijesti“, *Hrvatski narod*, 30. 3. 1945, 3. Odluka o obustavi osobnog željezničkog prometa na mjesec dana objavljena je 4. 12. 1942, a stupila je na snagu 6. na 7. prosinca u ponoć. „7. prosinca u 0 sati obustavlja se svaki osobni promet na željeznicama N. D. H.“, *Nova Hrvatska*, 4. 12. 1942, 4. Glavna skupština *Društva*, na kojoj su trebali biti nazočni i članovi iz provincije, odgođena je 5. 12. 1942. „Društvene vijesti“, *Nova Hrvatska*, 5. 12. 1942, 5.

101 „Skupština Društva odlikovanih ratnika“, *Hrvatski narod*, 14. 3. 1945, 3.

102 „Društvene vijesti“, *Hrvatski narod*, 28. 3. 1945, 3.

103 Obhodaš, Mark, *Hrvatska legija*, 343. Već na Novu godinu, 1. siječnja 1943. u Zagreb su počele stizati posljednje skupine hrvatskih legionara s Istočnog bojišta. „Svečani doček proslavljenih hrvatskih junaka“, *Nova Hrvatska*, 1. 1. 1943, 1.

uključena u Ustašku vojniciu te je imala „ceremonijalni“ karakter.¹⁰⁴ U kontekstu zabilježenih napetosti između domobranstva, kao redovne vojske NDH, i Ustaške vojnice, kao oružane jedinice ustaškog pokreta,¹⁰⁵ možda se i unutar *Društva odlikovanih ratnika* namjeravalo ustrojiti kakvu vojnu jedinicu, koja bi imala ceremonijalni karakter i bila pod nadzorom Ministarstva domobranstva, čime bi parirala *Pričuvnoj (Počasnoj) bojni 5. prosinca 1918.* u sastavu Ustaške vojnice.

Na ovakav zaključak upućuje i donekle slična sudbina obaju društava. Naime, u isto vrijeme kada je odgođena glavna skupština *Društva odlikovanih ratnika*, nakon čega je namjera njegovog stavljanja pod nadležnost Ministarstva domobranstva očito propala a *Društvo* počelo tonuti u anonimnost, *Počasna bojna* je „krajem 1942. ili početkom 1943.“ privremeno „raspremljena kao vojna postrojba“, njezini su pripadnici razdružili oružje i odoru, no ona je i dalje formalno nastavila postojati u sklopu Ustaške vojnice.¹⁰⁶ Razlog njezinoj degradaciji ne možemo tražiti u njemačko-hrvatskom porazu na Istočnom bojištu, jer ni ona ni *Društvo hrvatskih revolucionaraca od 5. prosinca 1918.* nisu bili ustrojeni kako bi poduprli okupljanje i borbu hrvatskih dobrovoljaca na tom bojištu, nego kako bi bili živi svjedoci „prvog znaka hrvatske revolucionarne svijesti“, odnosno zametka ustaške borbe, kako se u NDH tumačilo Petoprosinačku pobunu.¹⁰⁷ Ovaj bi se razlog prije mogao tražiti u preustroju Ministarstva domobranstva iz siječnja 1943. godine, kada je ono promijenilo ime u Ministarstvo oružanih snaga, te je u njegov sastav ušla i Ustaška vojnica.¹⁰⁸ Budući da zbog poraza na Istočnom bojištu nije bilo više potrebe za *Društvom odlikovanih Hrvata*, pogotovo ne za razvijanjem njegove vojne komponente, smatram da je pri stupanju pod zajedničko ministarstvo s domobranstvom, Ustaška vojnica ovom odustajanjem domobranstva od svoje počasne jedinice dala razmjern obol degradacijom svoje *Počasne bojne*. O daljnjoj bliskosti ovih dvaju društava svjedoči i podatak da su od kolovoza 1943. i preseljenja sjedišta *Zapovjedništva počasne bojne 5. prosinca 1918.* u Tomašićevu ulicu broj 2/III. kat, ova dva društva dijelila istu adresu.¹⁰⁹

Kako je navedeno, *Društvo* je uz svoj promidžbeni karakter, koji se svodio na sudjelovanje njegovih članova u komemoracijama te državnim i vjerskim manifestacijama, imalo i humanitarni karakter, koji se odnosio na brigu o društvenim članovima, te su u tu svrhu članovi *Društva* prilikom upisa plaćali jednokratnu upisninu i redovnu mjesečnu članarinu i posmrtninu. U prvo vrijeme upisnina je iznosila 10 kuna, koliko

104 Vladimir Geiger, Nikica Barić, „Odjeci i obilježavanja 5. prosinca 1918. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 34 (2002), br. 3, 835-836.

105 Vidi npr: Nada Kisić-Kolanović, *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb, 1997, 39-47.

106 Geiger, Barić, „Odjeci i obilježavanja 5. prosinca 1918.“, 838-839. Pred kraj rata *Počasna bojna* je opet postrojena, ovaj put kao borbena jedinica, sa zadatkom vršenja stražarske službe u Kustošiji kraj Zagreba, gdje je sudjelovala u borbama protiv partizanskih jedinica. Isto, 846-850.

107 Isto, 835.

108 Mario Jareb, „Ustaški pukovnik i general Tomislav Sertić“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 32. (2000), br. 2, 283.

109 „Društvene viesti“, *Hrvatski narod*, 19. 8. 1943, 6.

je iznosila i mjesečna članarina, a mjesečna posmrtnina iznosila je 5 kuna.¹¹⁰ Do srpnja 1942. godine *Društvo* je iz posmrtnoga fonda isplatilo 25 posmrtnina po 1 000 kuna „rodjacima umrlih ili u borbi s odmetnicima palih članova društva“.¹¹¹ *Društvo* je i na drugi način pomagalo svoje siromašne članove, pa je primjerice kolektivno kumovalo djetetu društvenog člana, Leopolda Šerbeca, kojemu je kao krsni dar darovalo 3 000 kuna.¹¹² Osim toga, čelništvo *Društva* je pregovaralo s hrvatskom vladom da se članovima *Društva* „isplate doplatci na kolajne i medalje“ te da im se daju druge pogodnosti, kao što je popust u željezničkom prometu, no zbog manjka novca tomu nije udovoljeno.¹¹³

Računalo se da je u Prvom svjetskom ratu oko 15 000 Hrvata, katolika i muslimana, odlikovano za hrabrost. Koncem 1941. u *Društvo* ih je bilo učlanjeno njih oko 9 000,¹¹⁴ a pozivi za učlanjenje u *Društvo*, ponekad u imperativnom tonu, ponavljani su do ožujka 1943. godine.¹¹⁵ Nakon proslave prve godišnjice osnutka NDH, u Zagrebu je objavljena knjižica *Što smo obećali Poglavniku*, u kojoj se nalazi spisak brojnih hrvatskih društava i njihovih podružnica, s podacima što su ona prilikom ove proslave obećali korisno uraditi u svom kraju u narednom razdoblju. Uz obveze humanitarnog karaktera (pomaganje siromašnih, stipendiranje učenika), veliki broj društava obvezalo se na simboličku gestu (dizanje spomen-obilježja, sadnja drvoreda, voćaka), što bi moglo biti zanimljivo onima, koji istražuju povijest krajolika nekog mjesta. Na spisku se uz zagrebačku središnjicu *Društva* spominju i njegove brojne podružnice u provinciji, od kojih su vrlo brojne one u Bosni i Hercegovini. Tako znamo, da su 1942. godine u Bosni i Hercegovini podružnice *Društva* postojale u Čapljini,¹¹⁶ Mostaru,¹¹⁷ Bihaću,¹¹⁸ Bijeljini,¹¹⁹ Brčkom,¹²⁰ Gradačcu,¹²¹ Odžaku,¹²² i Sarajevu. Od njih se najveći broj nalazio u sastavu velike župe

110 „Odlikovani ratnici Hrvati iz godine 1914-1918“, *Hrvatski narod*, 23. 9. 1941, 14. Od 1. siječnja 1944. mjesečna članarina povišena je na 50 kuna, dok je posmrtnina ostala i dalje ista. Upisnina se više ne spominje, te je vjerojatno da se do ovog datuma više nisu primali novi članovi. Od ubrane članarine „vanjske postrojbe“ su „Glavnom stožeru“ u Zagrebu umjesto dotadašnjih 40%, sada morale doznačiti 50%, a posmrtninu su, kao i do tada, morale u cijelosti slati u Zagreb. „Društvene vijesti“, *Hrvatski narod*, 21. 1. 1944, 3.

111 „Društvene vijesti“, *Hrvatski narod*, 7. 7. 1942, 4.

112 U ime *Društva* dijete je na krštenju držao „počasni glavni stožernik“ *Društva*, general Domobran pl. Kokotović, te je dijete kršteno kao Domobran Ante Šerbec. „Kumče odlikovanih ratnika“, *Hrvatski narod*, 18. 6. 1942, 6.

113 „Poziv Društva odlikovanih ratnika Hrvata iz godine 1914-1918“, *Nova Hrvatska*, 22. 4. 1943, 6.

114 „Društvo odlikovanih ratnika Hrvata“, *Hrvatski narod*, 28. 12. 1941, 2.

115 „Društvene vijesti“, *Hrvatski narod*, 24. 3. 1943, 4.

116 Ona se obvezala posaditi „pokraj državnih i občinskih putova razno drveće“.

117 Ona se obvezala na nekom „zgodnom mjestu“ zasaditi najmanje 5 sadnica oraha u zaokruženom skupu a u sredini postaviti kameni spomen stup s uklesanom godinom prve godišnjice NDH i imenom nekog hrvatskog velikana.

118 Obvezala se doprinijeti 5 000 kuna za gradnju „spomen-stupa“.

119 Obvezala se posaditi „na vidnom mjestu u gradu hrast“.

120 Obvezala se „popravit spomenik poginulim ratnicima iz prvog svjetskog rata, koji se nalazi na katoličkom groblju, te ugradit spomen-ploču“.

121 Svaki član se obvezao u svom vrtu zasaditi po jednu voćku.

122 Obvezala se zasaditi dvije lipe kraj ceste u Donjoj Dubici.

Posavje, u sastavu koje su se nalazile i podružnice *Društva* u Bošnjacima, Slavenskom Šamcu, Vrbanji¹²³ i Županji.¹²⁴ Na području velike župe Baranja¹²⁵ djelovale su podružnice u Đurđenovcu,¹²⁶ Orahovici i Bizovcu.¹²⁷ Na području velike župe Livac-Zapolje postojale su podružnice u Novoj Gradiški,¹²⁸ Požezi,¹²⁹ Daruvaru i Pleternici. Na području velike župe Vuka postojale su podružnice u Vinkovcima, Vukovaru¹³⁰ i Šarengradu.¹³¹ Puno manji broj podružnica osnovano je u zapadnom dijelu NDH. U Zagorju su postojale podružnice u Mihovljanu i Zlataru, a na Banovini ona u Petrinji.¹³² Osim toga zna se, da su podružnice *Društva* postojale i u Bjelovaru,¹³³ Ljubuškom,¹³⁴ Križevcima,¹³⁵ Osijeku,¹³⁶ Karlovcu,¹³⁷ Koprivnici,¹³⁸ Virovitici¹³⁹ te Popovači.¹⁴⁰

123 Obvezala se da će svaki član posaditi po dvije voćke.

124 Obvezala se zasaditi mali perivoj na općinskom zemljištu.

125 Stožer *Društva* velike župe Baranja obvezao se „zasaditi spomen-hrast.“

126 Obvezala se „zasaditi 27 lipovih mladika“, koliko je bilo članova *Društva*.

127 Obvezala se u Kolodvorskoj ulici zasaditi drvored lipa u duljini 30 metara.

128 Obvezala se podići spomenik „poginulim ratnicima iz prošlog svjetskog rata, čije su kosti pohranjene na ovdašnjem groblju.“ Inače, podružnica *Društva* u Novoj Gradiški imala je oko 80 članova, na čelu joj se nalazio Rudolf Strecha, tajnik je bio Gjuro Jakobčić, njegov zamjenik Mijo Peršić, pobočnik je bio Antun Štirba, blagajnik Dragutin Klun, njegov zamjenik Milan Božić, a odbornici su bili: Petar Luketić, Stanko Jelašac, Josip Burzelić, Rok Trošeljac, Suljo Traljušić, Stjepan Kovačević, Luka Ranišavljević i Antun Valentić. „Stožer odlikovanih ratnika Hrvata u Novoj Gradiški“, *Hrvatski narod*, 17. 1. 1942, 5.

129 Između ostaloga se obvezala zasaditi drvored i nazvati ga Drvoredom odlikovanih ratnika Hrvata. Na čelu *Društva* u Požezi nalazio se Anton Zima. Uz njega u odboru su bili: Dragutin Jug, Franjo Radočaj, Ivan Ferić, Vinko Pišmiš (za vanjsku Požegu), Ivan Štirmer (za Jakšić), Mato Devčić (za Stražeman), Zvonimir Albini (za Veliku), Lazo Marić (za Kaptol), Jakob Delač (za Kutjevo), Viktor Polašek (za Ruševo), i Stjepan Faradi (za Vilić-selo). „Društvo odlikovanih Hrvata u Požezi“, *Nova Hrvatska*, 28. 1. 1942, 13; „Rad društva odlikovanih ratnika Hrvata u Požezi“, *Hrvatski narod*, 28. 1. 1942, 5.

130 Obvezala se u gradskom muzeju postaviti „riznicu, u koju će pohraniti odlikovanja svih preminulih odlikovanih Hrvata ratnika iz 1914-1918. godine uz kratak opis pojedinaca i njihovih odlikovanja. Ujedno će pohraniti i ratne trofeje.“

131 Obvezala se zasaditi „spomen-lipe kod spomenika sv. Jakova, mjestnog zaštitnika.“

132 Što smo obećali Poglavniku i domovini, Zagreb, 1942.

133 „Stožer društva odlikovanih Hrvata ratnika iz godine 1914-1918, *Bilogora* (Bjelovar), 19. 12. 1942, 5. Tamo je „stožerni pobočnik“ *Društva* bio Matija Navojec.

134 „Sastanak odlikovanih ratnika Hrvata u Ljubuškom“, *Hrvatski narod*, 28. 8. 1941, 7. Njezin je predsjednik bio navedeni nadzornik redarstva, Alija Teslidža, a potpredsjednik Luka Brbor.

135 „Vijesti iz Križevaca“, *Hrvatski narod*, 15. 10. 1941, 7.

136 Na čelu *Društva* u Osijeku nalazio se satnik Ljudevit Vice. „Sastanak *Društva* odlikovanih Hrvata“, *Nova Hrvatska*, 10. 2. 1942, 6.

137 „Odlikovani ratnici“, *Hrvatski narod*, 18. 12. 1941, 5; „Skupština odlikovanih Hrvata u Karlovcu“, *Nova Hrvatska*, 20. 1. 1942, 11. U Karlovcu je za čelnika *Društva* izabran privatni činovnik Adalbert Hoppe. U odboru su bili: Rudolf Strojni, Narcis Baldahin, Jakov Fancev, Mirko Mikas i dr.

138 „Skupina odlikovanih ratnika“, *Hrvatski narod*, 10. 3. 1942, 3; „Velike ustaške i domobranske svečanosti“, *Hrvatski narod*, 16. 6. 1942, 4.

139 „Zakletva odlikovanih ratnika“, *Hrvatski narod*, 4. 4. 1942, 6.

140 „Sastanak odlikovanih ratnika Hrvata u Moslavini“, *Novi list*, 7. 9. 1941, 14. Na čelu *Društva* u Popovači nalazio se trgovac Hinko Koch, tajnik je bio općinski činovnik Martin Mesarov, a blagajnik

Članovi *Društva* imali su društvene iskaznice, čiju su izradu plaćali po 12 kuna.¹⁴¹ Nisu imali posebne, društvene odore, nego su pri javnim nastupima nosili bilo stare austro-ugarske odore, bilo civilna odijela.¹⁴² Pri javnim istupima nisu nosili oružje. Osim po odlikovanjima raspoznavali su se po društvenoj zastavi pod kojom su se okupljali i po društvenom znaku, koji se s dvije metalne iglice prikapčao na lijevu stranu prsiju. Znak je bio ovalna oblika s natpisom uz rub: Društvo odlikovanih ratnika Hrvata. U sredini znaka nalazio se hrvatski grb sa slovom U, a na njegovim stranama nalazile su se godine: 1914. i 1918. Sve zajedno bilo je aplicirano na mač okrenut naopako, prema vrhu znaka.¹⁴³

Zaključak

U međuratnom razdoblju Prvi svjetski rat nije bio dio imaginarija hrvatskih nacionalističkih krugova iz kojih je iznikao ustaški pokret. Ključne predodžbe na kojima su ustaše gradili svoju ideologiju odnosile su se na simbole (događaje, datume, osobe) koji su predstavljali otpor stvaranju jugoslavenske i želju za stvaranjem hrvatske države, a ne na simbole koji bi predstavljali želju za osvetom zbog poraza u Prvom svjetskom ratu ili nostalgiju za Austro-Ugarskom, koju nisu ni smatrali svojom domovinom, pa ih ni njezin poraz u ratu nije osobno pekao. Uspostavom NDH i njezinim stupanjem u Drugi svjetski rat, ovi krugovi su posegnuli i za baštinom Prvog svjetskog rata, ali ne zato da bi na toj baštini sazdali svoju državu, nego zato da bi oduševili stanovništvo za nove ratne napore. U tu svrhu osnovano je i *Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918*. To je *Društvo* osnovano netom nakon poziva Hrvatima da dobrovoljno stupe u postrojbe koje bi se pod njemačkim zapovjedništvom borile na Istočnom bojištu te je imalo svrhu, pozivanjem na staro ratno junaštvo Hrvata, popularizirati ovu akciju. Ono je uz humanitarni imalo prvenstveno ceremonijalni, dakle promidžbeni karakter, te je uspjelo okupiti gotovo dvije trećine svih Hrvata odlikovanih za hrabrost u Prvom svjetskom ratu. Protokom vremena, tijekom kojeg su se nizale nove hrvatske ratne pobjede i porazi, sjećanje na Prvi svjetski rat u hrvatskom javnom prostoru sve više je potiskivano. Istu sudbinu doživjelo je i *Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918*. Vezano uz sudbinu Istočnog bojišta, u svrhu čije je popularizacije i osnovano, ono je porazom njemačko-hrvatskih postrojbi na tom bojištu postalo nepotrebno te je sve više tonulo u anonimnost.

Imbro Huljević. Odbornici su bili Josip Kovačić, Ivan Vrebač, Đuro Petek, Ivo Prekrat, Joso Jakopović i Josip Pirša.

141 „Članovima Društva odlikovanih ratnika Hrvata“, *Hrvatski narod*, 10. 2. 1942, 9.

142 Vidi npr. „Društvene viesti“, *Nova Hrvatska*, 11. 1. 1944, 5.

143 Borna Barac, Siniša Pogačić, *Odlikovanja i znakovlje Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945*, Zagreb, 1998, 106.

SUMMARY

Society of Decorated Croat Warriors 1914-1918. An addition to the research on the attitude of the Independent State of Croatia to the First World War

In this article, the author tried to determine the attitude of the Independent State of Croatia towards the First World War on the example of the activities of the military-veteran *Society of Decorated Croatian Warriors 1914-1918*. He previously analyzed the attitude towards this war of Croatian nationalist circles in the interwar period and concluded that this war in that period was not part of the political imaginary of these circles. However, for the first time after the establishment of the Independent State of Croatia and its entry into the Second World War on the side of its allies, this war took a prominent place in the Croatian public space. The Croatian regime began to create a cult of the Croatian warrior in order to mobilize and delight the Croatian people to overcome the war effort, and for this purpose, among other things, reached for the heritage of the First World War. In this context, the *Society of Decorated Warriors* founded as part of a promotional campaign to gather Croatian volunteers for the Eastern Battlefield. As the war progressed and new Croatian victims multiplied, the heritage of the First World War in Croatian public space began to fade, and instead the cult of the Croatian warrior, hero and martyr in the Second World War began to rise.

The *Society of Decorated Warriors*, which was connected with the fate of the Eastern battlefield, began to sink into anonymity with the defeat of German-Croatian troops on that battlefield at the end of 1942.

Keywords: “frankovci”, Austro-Hungarian officers, Ustashas, Independent State of Croatia, Society of Decorated Croat Warriors 1914-1918, First World War